

RÉTI R. LÁSZLÓ:

**A RIMAMURÁNY—SALGÓTARJÁNI VASMŰ RT.
A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM
ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN
(1918—1919)**

**A forradalmi folyamat előrehaladása, a polgári demokratikus
forradalom győzelme**

A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. a dualizmus-kori Magyarország egyik leghatalmasabb nehézipari konszernje volt. Munkássága az országos munkásmozgalom számára hosszú ideig megközelíthetetlen maradt. Ennek az elszigeteltségnek a magyarázata két alapvető okban gyökerezett: a rendkívül differenciált anyagi-személyi függőségi rendszerben és a nyílt erőszakban. A vállalat, a munkásság önálló érdekképviselői- politikai szervezkedésének kísérleteit a legkeményebben torolta meg.¹ A kolóniákon, de egyáltalán a művek hatókörében élő és felnövekvő munkás-nemzedékek gondolkodását, szellemi és erkölcsi arculatát, az általános osztályszempontoktól meghatározottan, szorosan vett igényeinek megfelelő módon formálta, alakította. Ebbeli törekvééhez messzemenő segítséget nyújtottak a különféle egyházak és az általa fenntartott iskolák, nevelőintézetek, árvaházak stb.

A foglalkoztatott munkásság tagozódása is rendkívül összetett képet mutatott. Mesterségesen kialakított éles határvonal húzódott a dolgozók között a szakmai képzettség, a társadalmi-nemzetiségi eredet, a munkásság üzemi- bércategóriák szerinti rétegződése, a vállalati munkamegosztás rendszerébe való betagozódás mélysége, és így üzemen kívüli életkörülményei tekintetében is. E munkásellenőrzési rendszerben különleges hely illette meg a különféle egyleteket és a társpénztárat is.

Ilyen körülmények között hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a Rimamurányi munkássága megtalálja az utat az országos mozgalomhoz.

Az SZDP ugyan többször is megkísérelte, hogy áttörje a tőke által emelt erős gátakat, ám ebbeli igyekezete 1917-ig lényegében eredménytelen maradt. A társulati vezetés az 1903-as első szervezkedési kísérletet éppen úgy, mint az 1912-es újabb próbálkozást, a legdrasztikusabb eszközökkel törte le. A szervezkedésben résztvevőket üzemeiből kizárta. Nem járt eredménnyel az SZDP és a Vasas Szakszervezet 1912 novemberében közzétett, a Rimamurányi üzemeinek bojkottálására felhívó közös kiáltványa sem. Borbély Lajos a kereskedelmi miniszterhez intézett 1912. január 24-i levelében, mintegy kiáltványra válaszul, ama véleményének adott hangot, hogy a Rimamurányi esetben nincs értelme a szervezkedésnek, mert a munkásság mindent megkap, ami számára szükséges, és hogy a szervezkedés csak a munkásság és a munkaadó viszonyának megromlását eredményezhetné.² A Rimamurányi munkássága és az országos munkásmozgalom kapcsolatában alapvető változás csak a háború utolsó éveiben történt. Az adott történelmi körülmények hatására ui. előbb fellazult, majd funkcióját ellátni immár teljességgel képtelenné vált az a munkásellenőrzési rendszer, amelyet a társulati vezetés hosszú évtizedek során alakított ki és tökéletesített. A háborús körülmények között termelő tőkés vállalat ugyanis egyre kevésbé tudta biztosítani a munkásság (főként jól fizetett széles középrétegének) az országos átlagnál magasabb bérezését, és többek között — a mindent elsöprő

¹ OL. RMSV Rt. Titk. Ir. Z. 372. 35. cs. 144. sz. Bíró Pál vezérigazgató felhivatalos levelezése.

² Birta István—Kende János: A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. vas- és fémmunkás képviselőinek 1918. febr. 2—3-i értekezlete. Borsodi Szemle, 1970. XIX. évf. 4. sz.

infláció következtében — a szociális „munkásjóléti intézmények” sem tudtak már kitűzött feladatuknak maradéktalanul megfelelni. Ugyanakkor az üzemek katonai ellenőrzésének bevezetése egyben a munkásság feletti közvetlen ellenőrzés megszűnését is eredményezte.³ A dolgozók mind szélesebb rétegeit sújtó vég nélküli nyomorúság, a harcerektektől hazatért rokkantak és sebesültek ellátásának kilátástalansága, az elesettek özvegyeinek és árváinak reménytelen helyzete, és ezzel párhuzamosan, a dolgozók felett generációkon át közvetlen uralmat gyakorló tőkés vállalat mindenhatóságának látványos összeomlása; a tőkés rend országosan, sőt nemzetközi méretekben is kibontakozó gazdasági-politikai- és morális válsága az 1917-es év fordulóján széles rést ütött a „Rima-birodalom” falán is. A Társulat vezetősége kénytelen volt kijelenteni: nem ellenzik a munkásság szervezkedését, és hogy szervezkedésben való részvétel miatt üldözni senkit nem fognak.⁴ A kibontakozó forradalmi válság által teremtett kedvező helyzetet használta fel az SZDP vezetősége, amikor a Rimamurányi üzemében és telephelyein sorra szervezte meg a vasas szak szervezeti csoportokat: 1916. decemberében Ózdon, 1917. áprilisában Likéren, májusban Salgótarjában, júniusban Borsodnádásdon és Korompán, augusztusban pedig már a Kaláni Művekben is.⁵ A gyors térhódításnak induit munkásmozgalom központi megszervezésének irányában tett további lépés volt a vas- és fémmunkások 1918. február 2-án és 3-án lezajlott miskolci programadó értekezlete, amelyen már Ózd, Korompa, Borsodnádásd, Nyustyalikér, Zólyom, Szirk, Salgótarján és Rákosbánya küldöttei is megjelentek. A munkásság képviselői megtárgyalták és követelték az akkort rendszer megszüntetését, az egységes munkaidő bevezetését, a bérek emelését, a társláda reformját, valamint a társulati betegsegélyzős helyett általános betegsegélyző pénztár felállítását.⁶ A miskolci értekezlet a megvitatot kérdések és a hozott határozatok jelentőségén túlmenően komoly politikai tartalmat is nyert azáltal, hogy meggyőző módon bizonyította, egyrészt, a Társulat munkáspolitikájának csődjét. Másrészt azt, hogy a Rimai munkásmozgalom kitört eddigi elszigeteltségéből és megtalálta az utat az országos mozgalomhoz. A fentiekén túlmenően nem

³ A Rimamurányi vezetősége nem kis jelentőséget tulajdonított a munkásság feletti közvetlen ellenőrzés elvesztéséből eredő következményeknek. Az ellenforradalom hatalomra jutása után készült feljegyzésekben pl. a salgótarjáni gyár igazgatója, aki Nógrád megye alispánjának 1920. április 17-i felhívására összefoglalta a vezetése alá rendelt üzemek történetének főbb eseményeit „a forradalmak és a bolsevizmus alatt”, egyenesen azzal a képtelen váddal állt elő, hogy a katonai ellenőrzés lazaságát, nevezetesen Tribuszer Károlyt, a salgótarjáni üzemek volt parancsnokát terhelje felelősség, amiért a gyárban térhódított a munkásság szervezkedése. „Tribuszer Károly főhadnagy, aki az üzem parancsnoka lett, megszervezte a munkásságot, és 1917. május 1-én a gyár csaknem valamennyi munkása belépett a vas és fémmunkások szövetségébe” — írta. Liptay B. Jenő fentebb ismertetett állítását 1920. április 29-én, gyári irodájában felvett jegyzőkönyvben újfent megerősítette. Sőt, vádjait nemcsak megismételte, hanem még újabb „adatokkal” is kiegészítette. Állítása szerint Tribuszer „kétszínű játékot folytatott, és az 1918. novemberi felfordulás után megtartott szakszervezeti üléseken az összes titkos okmányt felolvasta, s így aljas, jellemtelen, tisztí ranghoz egyáltalán nem méltó módon viselkedett.” (PI. Arch. Salgótarjáni Acélgvár iratai 1—17. 458—467. p. Adatok a salgótarjáni acélgvár történetéhez a forradalom és a bolsevizmus alatt. Liptay B. Jenő feljegyzése). A Liptay B. Jenő által megvádolt Tribuszer Károly mérnökfőhadnagy 1921. április 19-én a Nemzeti Újság fizetett hirdetési rovatában nyílt levélben fordult „A Vas- és fémmunkások magyarországi szervezetének vezetőségéhez”, amelyben „a bíróság előtt is igazolható választ kért az ellene felhozott vádakát illetően. (Nemzeti Újság, 1919. április 19.) Liptay állításainak következetessége Tribuszer személyes magatartását illetően, valamint a Salgótarjáni események feltehetővé teszik, hogy a nevezett katonatiszt, legalábbis nem volt a tőkés rend elvakult védelmezője. Ez természetesen közel sem azonos Liptay, vádaskodásnál semmiképpen sem több hamis „történelem-magyarozatával”.

⁴ Birta István — Kende János: I. m.

⁵ PI. Arch. Salgótarjáni Acélgvár iratai 1—17. 458—467. p.

⁶ Uo. 672. V. Sz. 1917/16, 1918/35. f. és még lásd Bányamunkás, 1917. december 12., 1918. október 5-i sz.

kevésbé értékelendő az a tény, hogy különösen a polgári demokratikus forradalom időszakában, Ózd és Salgótarján munkásságának legforradalmibb része a proletariátus érdekeinek következetes és cselekvő érvényrejuttatásával gyakorolt nyomást a munkásmozgalom élén álló szociáldemokrata vezetésre. Az üzemek életében 1918. elejére döntő politikai erővé fejlődött munkásság azonban mindenekelőtt összetételének és vezetésének alakulásánál fogva, politikai cselekvőképessége tekintetében nem volt homogén. Ez adta meg a lehetőségét annak, hogy a Rimamurányi vezetése, mondhatni az utolsó pillanatig, minden módjában állót elkövetett, hogy akadályokat állítson a szervezkedés rohamos előrehaladásának útjába. Ennek a politikának az érvényrejuttatását eleve veszélyeztette azonban az a körülmény, hogy a háború immár az alkalmazotti réteg mind szélesebb kategóriáinak eddigi életszínvonalát is alapjaiban kezdte ki. A munkások és alkalmazottak elnyomorodása gyorsuló előrehaladásának arányában fokozódott az alulélők nyomása a Rimamurányi tőkéseire. Kifejeződött ez többek között abban is, hogy a Társulat, a kezdetben csak 3 hónapos időtartamúknak szánt drágasági (gyermeknevelési) segély folyósításának újbóli és újbóli meghosszabítására kényszerült. Sőt, „az élelmiszerárak folytonos emelkedését látva”, „a munkások megnyugtatása céljából” a segély összegét is szakadatlanul emelni volt kénytelen. Amíg 1915-ben a vállalat összes műveiben kifizetésre került drágasági segély összege nem érte el a 80 ezer koronát, addig 1917 nyarán a folyósított segély nagysága már több mint havi 300 ezer koronára rúgott.⁷ A drágasági pótléknak ez az emelkedése ugyan a Társulatnak közel évi 3,6 millió korona többletkiadást jelentett, azonban közel sem tartott lépést a megélhetési költségek később kimutatandó „iszonyú emelkedésével”. A dolgozók folyamatos bérharcának eredményeként elkerülhetlenné vált munkabér- és drágasági pótlék-emelés céljára a Rimamurányi és társvállalatai 1917-ben együttesen már kb. évi 21 millió koronát fizettek ki.⁸ A társulati vezetés, természetesen, e kényszerű visszavonulását átmenetinek véelve, közel sem adta fel a munkások és tisztviselők kialakuló harci szolidaritásának megbontására irányuló kísérleteit. Az olyan módszerek pl., mint amilyenek közé a Bíró Ármin halála kapcsán, 1917 júliusában, félmillió korona alaptőkével létrehozott „Bíró Ármin alap” is tartozott, proklamált célján túlmenően a tőkés vállalat korábbi szociálpolitikai gyakorlatának folytonosságát demonstrálta.⁹ Mindezen erőfeszítések ellenére a „szociális fegyelem” és a „rendezett viszonyok” bomlásának további előrehaladását figyelhetjük meg a tisztviselői kar vonatkozásában is. A korábban oly hűséges alkalmazotti réteg, és különösen az alsóbb fizetési osztályokhoz tartozók, a hivatalnokok árvaít nevelő özvegyek, az évi 4 és 10 ezer korona jövedelemmel rendelkező „alhivatalnokok” (üzemvezetők, mesterek, aknászok, felügyelők, munkavezetők, főmesterek és főaknászok) 1917 őszén már nem elégedtek meg a Társulat által percentuálisan megállapított és többször is felemelt drágasági segély nagyságával, hanem annak további felemelését, sőt, a műszaki tisztviselők egyben az alapbérek 50%-os növelését is követelték. A nagyüzemek szociális problémáinak megoldásával kapcsolatos egységes elvek kidolgozása céljából a Szabadalmazott Osztrák—Magyar Államvasúttársaság és a Rimamurányi között lét-

⁷ OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkv.-e 1915. május, október. 2. cs. 4. sz. és Uo. 1916. február 26. 3. cs. 1. sz. és 1917. július 11. 3. cs. 1. sz. Z. 368.

⁸ A fenti összegből a Hernádvölgyi 4, az Unió 1,02; a Kaláni Vasmű pedig 1,8 millió Koronával részesedett. OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1917. május 24. 3. cs. 1. sz. Z. 368.

⁹ A Bíró Pál indítványára létesített szociális segélyalap rendeltetéséről az igazgatósági ülés úgy határozott, hogy „annak kamataiból évente a Társulat tisztviselői kaarból és a munkásság sorai- ból különösen rászorulóik részére segélyek adassanak”. OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkv.-e. 1917. május 7. 3. cs. 1. sz. Z. 368.

¹⁰ OL. RMSV. Rt. Ig. ül. jkv.-e. 1917. szeptember 27., október 23- 3. cs. 1. sz. Z. 368.

rejött tájékoztató jellegű, „szigorúan bizalmas” levélváltásból tudjuk, hogy a Rimamurányi vezetése, a ránehezedő nyomás hatására, a legnagyobb magyarországi üzemek bevonásával kísérletet tett a dolgozók szociális követeléseit letörni hivatott tőkés egységfront megszervezésére is.¹¹ Végül, kemény utóvéd harcokat víva, de hátrálni kényszerült. 1917 májusában a tisztviselők (ideértve az orvosokat és tanítókat is) drágasági pótlékát megkétszerezik, a gyermeknevelési segély összegét pedig évi 400 ezer koronában határozták meg. 200 ezer korona ráfordítással, újabb 50 férőhely kialakításával, 115 főre bővítik a líkéri árvaházat. A 35 évi szolgálat után azideig fizetett legmagasabb nyugdíj összegét évi 10 400 koronáról 12 000 koronára emelik. A folyamatosan tartó osztályösszezapások eredményeként a Társulat tisztviselőinek összjövedelme az 1914. évi állapotokkal szemben 1917 végére „átlag 80—85%-kal emelkedett.”¹² A Rimamurányi kénytelen volt elvi hozzájárulását adni a korábban oly merev kasztrendszer egész építményén további rést nyitó azon követeléshez is, amely a fentebb már említett „alshivatalnokoknak” a Tiszti Nyugdíjintézetbe való átvételét eredményezte.¹³ A szociális feszültség a háború utolsó évében sem enyhült, sőt gyorsuló ütemben nőtt a munkásság és az alkalmazottak mind szélesebb kategóriáinak elnyomorodása. Az 1917 óta megélenkülő tömegmozgalmak 1918-ra a munkásságnak már mind szélesebb rétegeit fogták át. Állandósultak a munkabeszüntetések és tüntetések, fokozódott az osztályösszezapások hevessége is. A dolgozók cselekvőkészségének és szervezetségének előrehaladásáról olyan, jórészt már korábban is említett kiemelkedő események tanúskodtak, mint az 1918 februárjában lezajlott kéthetes sztrájk a Kaláni Művekben, az áprilisi somszályi bányászsztrájk és a májusi munkabeszüntetések Ózdon. A forradalmi harcban erősödött a dolgozók harci szolidaritása, állandósulttá vált a kapcsolat az SZDP központi szerveivel, az országos munkásmozgalommal. 1918. március 28-án Salgótarjában is megalakult a Bánya- és Kohómunkások helyi szervezete és a nagy forradalmi iskolát jelentő júniusi országos sztrájkban a vasasok már együtt sztrájkoltak a bányászokkal.¹⁴ A bérek emelését, a munka- és életkörülmények javítását követelő júniusi sztrájk, a gyárvezetőséggel való eredménytelen alkudozások után július 1-én ért véget. 14 munkást, köztük 12 főbizalmi „lefogtak”, és katonai szolgálatra vonultattak be.¹⁵ A tőke győzelme azonban (annak ellenére, hogy a megélhetés kilátástalansága folytán a legelesettebbek közül egyesek „hangulatjelentéseikkel” objektíve a velük szembenálló hatalmat erősítették) — korántsem volt teljes.¹⁶ Jól jellemzi ezt az a tény, hogy a társulati vezetés kénytelen volt eltekinteni attól a korábban általános gyakorlattól, hogy a sztrájkban való pusztán részvétel miatt munkásokat bocsásson el.

¹¹ Uo. Titkársági iratok. Dr. Bíró Pál vezérigazgató félhivatalos levelezése. 35. cs. 144. sz. Z. 372.

¹² A tisztviselők részére percentuálisan negállapított drágasági pótlék nagysága 1917-ben az alábbiak szerint alakult:

5 ezer K. évi jöv.-ig a drágasági pótlék összege az összjöv. 70%-át
5—10 ezer K. évi jöv.-ig a drágasági pótlék összege az összjöv. 50%-át
10—20 ezer K. évi jöv.-ig a drágasági pótlék összege az összjöv. 30%-át
és 20 ezer Koronán felül a drágasági pótlék összege az összjöv. 20%-át
tette ki. OL. RMSV Rt. Titk. Ir. Dr. Bíró Pál vezérigazgató félhivatalos levelezése. 25. cs. 144. sz. Z. 372.

¹³ OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1917. május 24., augusztus 11., szeptember 27. 3. cs. 1. sz. Z. 368.

¹⁴ Bányamunkás, 1918. március 23., szeptember 29. Bányászati és Kohászati Lapok (BKL) 101. évf. 1968. 11. sz. (Lezsánszky Antal: A SKÜ rövid története 1868—1968.)

¹⁵ Pl. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Ir. 1—17. 458—467 p. Liptay B. Jenő feljegyzései.

¹⁶ E hangulatjelentések készítői között találkozunk a megbízatását feltehetően „hivatásszerűen” űző szerárlakatossal, de „egy szegény, gyermekeivel éhező munkásasszony”-nyal is. Pl. Arch. Salgótarjáni Acélgyár iratai 1—17. Vegyes Iratok.

Ez nem azt jelentette természetesen, hogy a Rimamurányi tőkései végleg feladták volna a dolgozók jogos követeléseivel szembeni „végső érv”, az erőszak alkalmazásának elvét. Hangsúlyozták, hogy „a vállalat vezetése a jövőben sem zárkózik el a kényszer alkalmazásától, ha annak szükségessége beáll”, de a megváltozott körülményeket értékelve mindjárt hozzá is fűzték a kényszer alkalmazásának átlaluk ígényelt másik feltételét: „ha annak indokoltságáról a kormány meggyőződhet lesz.”¹⁷ A júniusi nagy sztrájk és az október 30-a közti viszonyok igen mozgalmasak voltak. Erősödött a szakszervezetek befolyása, és így egyre szorosabb lett a kapcsolat a munkásság és az SZDP országos szervei között. Kassáról hazatértek a júniusi sztrájk során letartóztatott vezetők, akiket a munkásság „mártírként” fogadott”.¹⁸ A júniustól októberig terjedő időszak az osztályellentmondások végső kiéleződésének és az erők polarizációja meggyorsulásának szakasza a Rimamurányi műveiben.

A magyar nagyüzemi munkásosztály jelentős többségét, politikailag legszervezetebb, legiskolázottabb részét tömörítő fővárosból érkező hírek gyors és határozott mozgásba hozták az ózdi és salgótarjáni iparvidék munkásságát is: október 31-én 10 ezres tömeg tüntetett Ózdon. Salgótarjában november 1-én érkezett meg a Nemzeti Tanács távirata, amely a budapesti forradalom győzelmét adta hírül. Az acélgár munkásai az esetleges rendzavarások megfékezése céljából önként jelentkeztek fegyveres szolgálatra.¹⁹ Az ózdi iparvidék dolgozói, vasasok és bányászok, Ózdon, Sajószentpéteren, Sajóbabonyban és Disznóshorvátton megtartott felvonulásokon és népgyűléseken együtt ünnepelték a forradalom győzelmét és tettek hitet a „proletariátus mellett”.²⁰

A Rimamurányi munkásságának az országos jelentőségű megmozdulásokban való részvételét az ellenforradalom hatalomrajutása után készült feljegyzésekben a művek régi vezetése (mint az a jegyzetekben ismertetett Tribuszer-ügy kapcsán is kitűnik) döntően a „budapesti izgatás” következményének és annak tudta be, hogy a helyi katonai vezetés „azonosult a dolgozók követelésével”, „engedett a szakszervezeti nyomásnak.”²¹ A forradalmi fejlődés bonyolult folyamatának ez a végletekig történő tendenciós leegyszerűsítése sem lehetett képes azonban megmásítani azt a nyilvánvaló ténnyt, hogy a társulati üzemekben is meglévő osztályellentmondások kiéleződése következményeként elegendő gyűlékony anyag halmozódott fel ahhoz, hogy az elszigeteltségből kilépett, szervezetenleg megerősödött és politikailag is iskolázottabbá vált munkásság, a fővárosi proletariátus cselekvő kezdeményezésére, a polgári demokratikus forradalom fő hajtóerejeként, azzal szoros osztályegységben tudott fellépni. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Rimamurányi művek vezetése lényegében a régi gárda kezében maradt. A forradalom győzelme és annak vívmányai kielégítették a burzsoáziát, a jobboldali szociáldemokratákat is, de a forradalmi proletariátusnak még több hónapos tapasztalatra, kemény osztályössze-
csapásokra volt szüksége ahhoz, hogy felismerje a hatalom valóságos jellegét, ráébredjen arra, hogy a kivívott győzelem még nem azonos azzal, amelyet vágyaiban megfogalmazott.

¹⁷ Uo.

¹⁸ PI. Arch. Salgótarjáni Acélgár iratai 1—17. 458—467. p. Liptay B. Jenő feljegyzései. A júniusi sztrájk során letartóztatott 14 munkás 1919. március 5-én kártérítési ígérennyel lépett fel a vállalattal szemben. A Rimamurányi 1000—1500 Koronát volt hajlandó fizetni fejénként, amennyiben a károsultak az ügyet véglegesen lezárták tekintik. Az ügy végső kimenetelével kapcsolatban adataink nincsenek. PI. Arch. TÁGYOB. II/28. 3. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. TÁGYOB. II/19. Ózdi Vasgár iratai.

²¹ PI. Arch. Salgótarjáni Acélgár iratai 1—17. 458—467. p. Liptay B. Jenő feljegyzései. Adatok a Salgótarjáni Acélgár történetéhez a forradalom és a bolsevizmus alatt.

Újabb kísérletek a forradalmi mozgalom továbbfejlődésének meggátlására

Az új kormányzat mind bel-, mind külpolitikai szempontból fontos feladatának tekintette a hatalom stabilitásának megteremtését és így ezzel összefüggésben a gazdaság újbóli talpraállítását, a termelés fokozását. Ez utóbbi törekvését számos más tényező mellett nehezítette az a körülmény, hogy a háború által kisajtolt, tönkértett, hadimonopolista vágányra állított gazdaságot a kapitalista struktúra érintetlenül hagyásával kívánta a békés termelés szolgálatába állítani. Olyan történelmi körülmények között, amikor a háborús rablógazdálkodás következtében az anyagi és energiataralékok kimerültek, az ország iparilag (is) fontos területei megszállás alatt álltak, és mindemellett egyre éleződött a harc a forradalom továbbvitelét követelő proletariátus legforradalmibb része és az azt lezárni igyekvő burzsoázia (valamint a vele szövetségben fellépő SZDP jobboldali-reformista vezetősége) között.

Mind politikai, mind gazdasági szempontból elkerülhetetlen volt, hogy az államhatalom fokozottabb figyelemmel forduljon a forradalom győzelemrevitelében döntő erőként fellépő munkásosztály felé. Ám a kormány által hozott intézkedések egyben hű kifejezői is voltak annak a jobboldali szociáldemokrata, de ekkor még Károlyi és Jászi követői által is vallott felfogásnak, amely a munkásság hatalmáért való harcot időszerűtlennek tartotta, s a párt feladatát pedig abban látta, hogy segítse a burzsoáziát egy polgári demokratikus rend megteremtésében.²² Ebből következően, hogy a munkásság élet- és munkakörülményeit szabályozó határozatok és rendeletek politikai tartalmát alapvetően az osztályharc tompítására irányuló törekvés hatotta át. A kormányzat ilyen irányú igyekezete egybeesett a burzsoázia alapvető érdekeivel, és a dolgozók harca következtében — mint azt a Rimamurányi esetben is látni fogjuk — a tőkés osztály maga is engedményekre kényszerült. Így a hatalom mielőbbi stabilitásának elősegítését is kívánta szolgálni az a kényszerintézkedés is, amely lényegében a tőkés érdekek valamiféle korlátozása mellett, a békés termelésre való átmenet megkönnyítése céljából, a működésre kötelezett és korábban hadiüzemekkel nyilvánított gyárakban a katonai felügyelet rendszerét 1919. január 30-ig érintetlenül hagyta.²³ A polgári demokratikus forradalom időszakában azonban már az említett üzemekben is megváltozott a termelés célja, és így az állami ellenőrzés változatlan formájú fenntartásának funkciója is. A kormányzat ezekben az üzemekben, és így a Rimamurányi műveiben is, a helyszínen levő megbízottjai útján kívánt érvényt szerezni akarátának. A hadügyi vezetés rendeletei így a hivatalos kormánypolitika hű kifejezői voltak. Az utasítások és a rendeletek alapvetően a dolgozók munkaviszonyának rendezését, valamint a munkásság életkörülményeit javítani hivatott különféle segélyek megállapításának és elosztásának módját szabályozták. A vitás kérdések eldöntésének céljából a hadügyi megbízott elnökletével az ózdi művekben is bizottságot hoztak létre, amely az üzemként egy-egy tagot delegáló munkások képviselőiből, valamint a munkaadó által meghatalmazott személyből állt.²⁴ A „munkáképviselő” ilyen formában történő megvalósításának kísérlete, a bizottság által megtárgyalt kérdések szűk köre (bár a helyzetből adódó súlyos problémák a dolgozók kezdeményezésére ezeken a programszerűen megtartott ülése-

²² A magyar forradalmi munkásmozgalom története. I. köt. Bp 1970. 170. p.

²³ A Rimamurányi vonatkozásban a változás az volt, hogy az addig felügyeletet gyakorló kassai katonai parancsnokság jogkörét a csehszlovák megszállás miatt a nyíregyházi katonai parancsnokságra ruházták. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgvár Ir. Katonai parancsnokság Iratai 1918/1919. 1. cs. 6. sz. Z. 383.

²⁴ Uo.

ken is rendszeresen felszínre kerültek) világosan mutatta, hogy a hatalom birtokában levő pártok a munkáspolitikát lényegesen korlátozott célú szociálpolitikai intézkedések sorozatával azonosították. A hadügyminisztérium a munkások mind szélesebb rétegeit érintő rendeletekben volt kénytelen kötelezni a felügyelete alatt álló üzemek vezetését arra, hogy azok volt dolgozóikat, a leszerelt katonákat és népfelkelőket, ismételten munkába állítsák, és hogy a megállapított segélyeket ezen dolgozók számára is folyósítsák.²⁵ 1919 januárjában már az ózdi gyárban is 300-ra emelkedett azoknak a munkásoknak a száma, akiket leszerelésük után állítottak munkába.²⁶ Bár pontos adatokkal e tekintetben nem rendelkezünk, mégis úgy hiszszük, joggal tételezzük fel, hogy a kötelező érvényű rendeletek ellenére számos család munka és segély nélkül volt kénytelen tengődni. Okkal feltételezhetjük ezt többek között azért is, mert ismeretes, hogy a termelés folytatására kötelezett tőkés vállalatok a munkaerő és a termelőberendezések kényszerű kihasználatlanságából eredő veszteségeiket, — korábban bevált gyakorlatuknak megfelelően — részben a szociális kiadások lefaragásával, vagy azok egy részének az államra való áthárításával igyekeztek csökkenteni.²⁷ Ez volt az oka annak, hogy a forradalom győzelmét követően az államhatalom a munkáselbocsátások átmeneti felfüggesztésére utasította a volt hadüzemeket.²⁸

A Társulat és a munkásság között a már említett alkalmazási kérdések mellett, és egyben azzal összefüggésben, sok vitára adott okot a gyermeknevelési — és az un. „szénsegélyre” jogosultak körének meghatározása, a segélyek nagyságának és kifizetési módjának szabályozása. Annak ellenére, hogy ez utóbbiról a rendeletek egész sora intézkedett.²⁹ Az ózdi gyárvezetőség pl. csak a dolgozók kitartó követelésének

²⁵ Az újonnan munkába állított dolgozók létszámát illetően teljes adatokkal a Rima-művek egészére vonatkozóan nem rendelkezünk, csak más adatokból tudunk következtetni arra. Tudjuk pl. hogy 1914 őszén a törzs- és affiliált művek összlétszámának 22%-a (3480 munkás, 6 orvos, 62 hivatalnok,) teljesített katonai szolgálatot. Az elesettekről pontos adataink nincsenek. 1919. januárjában összesen 70 rokkantat és 73 háborús özvegyet tartottak nyilván Ózdon. OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1914. október 6. 2. cs. 4. sz. Z. 368. és Uo. Ózdi Vas- és Acélgvár iratai. 1919. január, 1919. februári jelentések. 1. cs. Z. 383.

²⁶ Az M.H.M. 34.612/eln. 4/c. sz. 1918. sz. körrendelete még csak azon munkások visszavételének kötelezettségét írta elő, akik 1899 és 1900-ban születtek, valamint az üzemekben legalább 1 évig alkalmazásban voltak. A fenti rendeletet kiegészítő MHM. 33. 990. sz. (eln. 4)1. 1918. sz. Bp. 1918. február 21-i rendelet a visszavételi kötelezettséget már az 1895-ben, és az az előtt született, katonai szolgálatot teljesített munkásokra is kiterjesztette. Az MHM. 1918. 33. 900/eln. 4/c. és a 34. 612/eln. 4/1., 1919. január 16-án kiadott rendelet már korhatár nélkül elrendelte a leszerelt kötelező visszavételét, és a segélyek folyósítását azok számára is. OL. RMSV Rt. Ózdi- Vas- és Acélgvár iratai. Titkársági Ir. Katonai Parancsnokság Ir. 1. cs. 6. sz. Z. 383.

²⁷ A munkásság követeléseinek hatására mind az állami, mind a vállalati vezetés a segélyezett dolgozók körének folytonos kiszélesítésére kényszerült. Különösen a nem termelő üzemek vonatkozásában számos vitára adott okot, hogy a segélyösszeg hány százalékát köteles fizetni az állam és hány százalékát a vállalat. A kérdést eldönteni hivatott MHM. 4/c. 102. 088/1918/26. sz., és az azt kiegészítő 29. 798/eln. 4/c. 1918., valamint a 31. 024. 33. 299, és a 33. 990/eln. 4/c. 1918. sz. rendeletek úgy intézkedtek, hogy a segélyösszeg 25%-át a vállalatok, 75%-át pedig a kincstár volt köteles fizetni. E kérdést szabályozó rendeletekhez ld. még az MHM. 387. sz./eln. 60. 1919. sz. Bp. 1919. január 10-i körrendeletét, valamint a 260/ME. 1919. sz. rendeletét („Írnyelv a munkások segélyezése tárgyában.”) OL. RMSV. Rt. Ózdi Vas- és Acélgvári iratai. Titk. ir. Katonai Parancsnokság Ir. 1. cs. 6. sz. Z. 383.

²⁸ MHM 31. 024. sz. eln. 4/c. 1918. sz. rendelete. Az Ózdi Vas- és Acélgvári Katonai Parancsnokság észrevételei az MHM 31. 024. sz. eln. 4/c. 1918. sz. rendeletéhez. 1918. december 18. 184/1918. sz. OL' RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgvár Ir. Titk. Ir. Katonai Parancsnokság Ir. 1. sz. 6. ra Z. 383.

²⁹ Az MHM 1941. sz. eln. 60/1919. sz. körrendelete úgy intézkedett, hogy az 1896—1899-ben született, katonai szolgálatot teljesített, és munkahelyére kötelezően visszavett dolgozó számára, ha az legalább egy évig dolgozott munkahelyén, és azt nem önkényesen hagyta ott, az 1918. október havi bérátlag figyelembevételével, szénsegély, rendkívüli segély, vagy állami munkanélküli segély

engedve volt hajlandó elismerni, hogy „a hadbavonultak családja az állami támogatásból megélni nem tud”, és hogy a bevonultak itthonmaradott 437 gyermeke után személyenként 5 koronában megállapított gyermeknevelési segély nem elégséges a megélhetéshez. A követelésnek engedve az igazgatóság a segély összegét előbb megduplázta, majd 1919 januárjától egységesen 20 koronában állapította meg. Ám a hadbavonult dolgozók családjának azt a kérését, hogy a felemelt összegű segélyt visszamenőleg is fizessék, a Rimamurányi vezetése már elutasította. Arra hivatkozott, hogy a felemelt gyermeknevelési segély részéről olyan „kötelezettségnélküli ajándék” volt, amelynek a vállalat teherbíró képessége szabott határt.³⁰ Az elégedetlenség fékentartása céljából a Társulati vezetés többféle módszerrel kísérletezett. Az özvegyek és rokkantak családjának, ill. a keresőiket elveszített családoknak pl. esetenként 50—100 koronás „gyorssegélyt” utalt ki.³¹ Kísérletet tett arra is, hogy a dolgozók többségének a legszükségesebb élelmi és használati cikkel való ellátását amíg mindig funkcionáló fő- és fióközleti hálózatának útján, a háborús kényszer szülte kereskedelmi módszerek felhasználásával oldja meg. Ez úgy történt, hogy a gyár- és bányatelepeken részleteiben felmért igényeket összesítve a budapesti központnak terjesztették fel, amely a Népruházati Bizottság jóváhagyása után több fővárosi céggel megállapodást kötött a megrendelések összetételére és árára vonatkozóan. A szállítmányok szétosztását a fő és fióközletek végezték.³² A fenti kényszer szülte módszerrel a munkások nyomorúságát felszámolni, természetesen nem lehetett. Mégis tagadhatatlan, a közvetítő kereskedelem kiiktatása és a nagybani megrendelések módszere valamelyest enyhített a dolgozókra nehezedő terheken, hiszen a „kékpénzben” fizetett munkabérek és segélyek vásárlóereje rohamosan csökkent. A Rimamurányi budapesti központja, tekintettel a pénzügyminisztérium azon (12. 7253/1918. sz.-u) rendelkezésére, amely a házipítő szövetkezetek által létesített lakások 20 éves adómentességéről intézkedett, a lakásfondok enyhítése céljából tervbe vette, hogy az Uraj patak mentén 332 teljesen komfortizált munkás- és altiszti lakás építését segíti elő. (Ez utóbbi terv keresztülvételére, bár nagy figyelmet fordítottak rá, a tanács hatalom alatt sem kerülhetett sor.³³ A polgári demokratikus forradalom győzelemrevitele után a dolgozók azonban nyomorenyhítő akciókkal és tervezetekkel már egyre kevésbé elégedtek meg.

fizethető. A szénsegély nagyságának kiszámítására vonatkozóan az MHM gyakorlati példákat dolgozott ki, amely eljárás alkalmazására azután az MHM 33. 299/eln. 4/c. 1919. sz. körrendeletében kötelezte a munkáltatókat. Az eljárás lényege abban állt, hogy a munkás egy napi átlagbérént (pl. 45 Koronát) osztották a kötelező munkaórák (pl. 9) számával, és az így kapott órabért (jelen esetben 5 Koronát) beszorozták a dolgozók effektíve végzett munkaidejével (pl. 5 óra). Az 1 napi átlagkeresetből levonták ezt az összeget, és az átlagkereset, valamint a végzett munka ellenértéké-
ként kifizetésre került (ez esetben 25 Korona) pénzmennyiség különbségének 80%-át (esetünkben 16 K-t) fizettek ki szénsegély gyanánt. Kimondták még, hogy a szénsegély összege 12 Koronánál kevesebb nem lehet. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai Titk. Ir. Katonai Parancsnokság iratai. 1918/1919. 1. cs. 6. sz. Z. 383.

³⁰ OL. RMSV. Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Ir. Titk. Ir. 1. cs. Z. 383.

³¹ Uo.

³² Uo. és még Katonai Parancsnokság Ir. 1. cs. 8/1 sz., valamint a vezérigazgatósággal folytatott levelezés Ir. Uo. Titk. ir. Zorkóczy 1919. február 7-i levele Ózdra. Z. 383—2—9/1. 1919/2.

³³ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Ir. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés iratai. Z. 383—2—9/1. 1919/2. A lakásügyek intézésére a kormány Garbai Sándor személyében kormánybiztost nevezett ki. Felfogása szerint a lakásínséget csak az építkezések azonnali megkezdésével lehetett volna felszámolni. Petrák Katalin: Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája. Bp. 1969. 53. 1.

A KMP megalakulása és a forradalmi munkásmozgalom balratolódásának meggyorsulása

Az ózdi és a salgótarjáni vasasok, az Ózd és Salgótarján környéki bányák dolgozói követeléseinek középpontjában az alapbérek és a bérpótlékok emelése, a 8 órás munkaidő bevezetése, az élelmiszerral és a ruházattal való ellátás javítása, a túlórák külön díjazása, és a dolgozókkal korábban ellenséges magatartást tanúsító elemeknek az üzemekből való eltávolítása állott.³⁴ Követeléseiknek súlyt adott, hogy soraikban mind magasabb szintre emelkedett a szervezettség és ugyanakkor egyre élesebb harc bontakozott ki az SZDP opportunistáinak ellen is. A Társulat munkássága mindinkább felismerte, hogy azok a forradalomellenes akciók, amelyek november második felében az országban lezajlottak, a Károlyi-kormány köré csoportosult pártok jobbszárnyának és így köztük az SZDP jobboldali vezetőségének is azt az igyekezetét tükrözik, hogy útját állják a forradalom továbbfejlesztésének. Ebben a helyzetben különösen felmérhetetlen jelentősége volt annak, hogy Budapesten megalakult az új típusú, forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely nemcsak hirdette, de képes is volt vezetni a harcot a forradalom szocialista irányú továbbfejlesztéséért. A KMP megalakulása a Rima-művek salgótarjáni gyárában éppen úgy, mint az ózdi üzemek munkásságának körében is, nagy visszhangot váltott ki. Kiadványai, röplapjai és Vörös Újság, november végén már a társulati üzemekbe is eljutott. Ebben a hónapban a salgótarjáni acélgyár munkásai számos indítéktól vezettetve, kivétel nélkül beléptek a szakszervezetbe, az alkalmazottak pedig az Ipari és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségébe.³⁵ Az SZDP vezetői, félve a kommunista eszmék térhódításától, a mozgalom kibontakozásától, a kommunistákkal szimpatizáló munkásokat a pártból való kizárással fenyegették meg.³⁶ A Rima-művek vonatkozásában a munkásmozgalom két szárnya közti harcban fordulóponthoz vezetett Kun Béla salgótarjáni látogatása. Kun Béla, 1918. december 26-án a bányászok, valamint a vas- és fémmunkások szakszervezetének összbizalmi értekezletén beszédet mondott. Az értekezlet résztvevőinek így alkalma volt a párt vezetőségének tolmácsolásában megismerni a KMP célkitűzéseit, programját. Ennek hatását mi sem mutatta jobban, mint az, hogy a résztvevők elhatározták a KMP helyi szervezetének megalakítását, és egyben Kominek Lajos, Priska Rezső, Oczel János, valamint Bozó György acélgyári munkások bevonásával megalakították a pártszervezet vezetőségét is.³⁷ 1918 végén már a Rimamurányi legfontosabb üzeimben, az ózdi gyártelepen is megindult a kommunista szervezkedés.

Megbízható adatok híján, sajnos ez idő szerint megállapítani nem tudjuk, hogy vajon a fiatal párt milyen erőket tudott mozgósítani, de adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a KMP magját Ózdon is elsősorban az SZDP baloldali szárnyát képviselő radikális felfogású munkások, és a hadifogságból hazatért dolgozók alkották.³⁸

A fiatal rimai munkásmozgalom gyors balratolódását különösen jól szemlél-

³⁴ 1918. novemberében munkásküldöttség követelte, hogy 2 altsziet és 4 munkást távolítsanak el, amiért közülük az egyik „oroszlanmódra viselkedett”, a másik „a fiatal munkásokat verte”, a négy munkás pedig sztrájkterítő volt, ill. „munkatársaival ellenségesen viselkedett.” Az üzemvezetés ezeket az akciókat olyan nyilvánvalóan demagóg szövegek hangoztatásával igyekezett megakadályozni, minthogy „ma minden proletárnak joga van dolgozni.” PI. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Ir. Vegyes Ir. és még OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgyár Ir. Titk. Ir. 1. cs. 8/1. sz. 1918. okt. 12-i és szeptember 9-i feljegyzések. Z. 383.

³⁵ PI. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Ir. 1—17. 458—467. p. Liptay B. Jenő feljegyzései.

³⁶ Jászai Samu: A magyar szakszervezetek története. Bp. 1925. 122. l.

³⁷ Vörös Újság, 1919. január. 1.

³⁸ MÁL. Alispáni ált. ir. 1918.

tetik a Salgótarjában lezajlott események. A baloldali, kommunista érzelmű bányászokat és acélgári munkásokat képviselő, nagyüzemi bizalmiakból szerveződjött ellenzék, valamint az SZDP jobboldali vezetése között 1918 decemberében már nyílt szakításra is sor került. A munkások gondolkodásában és állásfoglalásában végbement változásokat jól tükrözte a december 31-én megtartott nagygyűlés, amelyen a munkások fiatalabb nemzedéke már a „bolsevizmust” követelte.³⁹ 1919. január 1-én a KMP képviselőjében Rudas László és Szaton Rezső Salgótarjába utazott. Az itt elhangzott beszédek után az 5—6 ezer fős tömeg a KMP mellett tüntetett, és az SZDP szónokot már meghallgatni sem akarta. Január 2-án a dolgozók nem vették fel a munkát, hanem elhatározták a Nemzeti Tanács működésének felfüggesztését és egy osztálytartalmában új hatalmi szervet hívtak életre, a Munkás-tanácsot. Az ezt követő napon, január 3-án, a községháza előtt tüntető tömeg már a hatalom teljes átvételét követelte. Megszállták a postát, a távirtdát, a bányákat és az igazgatósági épületeket is. A feltételeit tekintve számos vonatkozásban korainak bizonyult hatalomátvételi kísérlet, amely mindemellett egyértelműen mutatta a tömegek forradalmi mozgásának irányát, az SZDP heves ellenállásába ütközött. A dolgozók közé vegyült lumpen elemek által okozott zavargások (a rablások, fosztogatások,) egyebek mellett az erkölcsi feltételét teremtették meg annak, hogy a „rendet” az iglói géppuskások állítsák helyre.⁴⁰

A forradalmi mozgalom terjedését azonban megakadályozni már így sem tudták „a munkások folytonosan gyűléseztek”, és ígéretésekkel őket leszerelni már nem lehetett.⁴¹

A munkásmozgalom gyors balratolódása és a forradalmi erjedés egyre általánosabbá válása következményeképpen a Bóhm Vilmos vezetése alá került Hadügyminisztérium az ugyancsak szociáldemokrata Garami kereskedelmi miniszter javaslatára, a kormány által elfogadott határozatnak megfelelően, a hadügyi megbízott intézményét megszüntette, és az üzemi tanácsok felszámolását célzó *Üzemi Választmányok* rendszerének tervbevett kiépítésével újabb kísérletet tett arra, hogy a termelés szempontjából létfontosságú üzemi fegyelmet a kapitalista alapok érintetlenül hagyásával állítsa helyre.⁴² Az 1071-es sz. kormányrendelet az újonnan létrehozandó szerv jogkörébe utalta az egyes üzemek munkaszervezésének ellenőrzését, a mindenkori munkáslétszámra vonatkozó változások regisztrálását, az élelmezési viszonyok és a dolgozók kívánságait érintő más kérdések figyelemmel kísérését. A rendelet 2. §-a az Üzemi Választmányok alapvető feladatává tette, hogy azok „javaslataikkal közreműködjenek a jobb és gazdaságosabb termelés érdekében.”⁴³ A kereskedelmi miniszter 1919. február 14-én kelt 46 715. sz. rendelete, átmenetileg a bányák kivételével, a Rimamurányi valamennyi üzemében kötelezően előírta az Üzemi Választmányok megszervezését.⁴⁴

³⁹ PI. Arch. Salgótarjáni Acélgár Ir. Liptay B. Jenő feljegyzései. Milei György: A KMP megalakulásáról Bp. 1962.

⁴⁰ Vörös Újság, 1919. január 4., január 8-i sz. Népszava, 1919. január 5-i sz. („Zavargások Salgótarjában”)

⁴¹ PI. Arch. Vegyes Ir. Munkásmozgalom. 1917/1918.

⁴² Tribuszer Károly, a salgótarjáni üzemek katonai parancsnoka már 1918. novemberében javasolta az üzemparancsnoki tisztség megszüntetését, és ahelyett a bizalmi férfiak bevonását az üzemek irányításába. Mert — véleménye — csakis ezáltal lett volna megvalósítható a termelési fegyelem fenntartása is. PI. Arch. Salgótarjáni Acélgár Ir. 1—17. Tribuszer 1918. nov. 15-i jelentése. A hadügyi képviselő megszüntetéséről az MHSZ 75. 9550/2. b. 1918. sz. kormányrendelet intézkedett. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár ir. Titk. Ir. Katonai Parancsnokság Ir. 1918/1919. 1. cs. 6. sz. Z. 383.

⁴³ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Ir. Titkársági Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Z. 383—2—9/1. 1919/2.

⁴⁴ Uo.

Üzemi (munkás) tanácsok a társulati üzemekben, a salgótarjáni rövid életű kísérlettől eltekintve, ebben az időszakban még nem működtek. Ám, hogy az Üzemi Választmányok valós politikai tartalmát a munkásság hamar felismerte, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az új szervezet, ha sikerült is létrehozni, a dolgozók nem érezték magukénak, elfordultak attól, és különösen a fiatalabb nemzedék „teljesen a communismus híve” lett.⁴⁵ A Rima-művek dolgozói immár egyre összehangoltabb követeléseinek középpontjában ugyan még továbbra is gazdasági-, szociális kérdések álltak, ám ezek kívánt mértékű teljesítése, vagy elutasítása 1919 elején már egyre kevésbé függött a társulati vezetés egyoldalú döntésétől. Januárban pl. az Ózdi vasgyár dolgozói alapbéremelési követelésének egyszerű elutasítását az igazgatóság már meg sem kísérelte. A dolgozók eredeti követeléseit és a munkaadó ellenjavaslatai alapján végülis egy pillanatnyilag elfogadható (alábbi) megállapodás jött létre:

A szakma (munkahely megnevezése)	A volt 12 órás napi bér 8 órára elosz- tott órabér- átlaga	A dolgozók követelése	Az igazgató- ság javaslata	Korrigált órabér
Főolvasztár	3,85	5,00	4,80	4,80
Olvasztár	3,38	4,40	4,20	4,20
I. segédek	2,55	3,80	3,00	3,30
II. segédek	2,26	3,20	2,20	3,00
III. segédek	2,75	4,10	3,40	3,60
Üstelőmunkás	2,76	4,40	3,40	3,70
Kokilla-előmunkás	2,90	4,40	3,40	3,80
I. segédek	2,36	3,80	3,00	3,30
II. segédek	1,78	3,10	2,40	3,00
Sorzások. előmunkás	1,12	3,00	2,60	3,00
I. segédek	1,10	2,90	2,26	2,60
II. segédek	1,05	2,70	2,05	2,40 ⁴⁶

A társulati üzemek egészére irányadó megállapodás minden összefüggésében egy, az adott feltételek által meghatározott tendenciát tükrözött. Megmutatta a rimai munkásmozgalom növekvő erejét, cselekvőképességét, a tőke ellen vívott éles osztályharcban. A munkabéremelések 1919. februárjától „már állandó tárgyalás alapját képezték.” Március elején a legmagasabb órabér Salgótarjánban már elérte 5,30 koronát.⁴⁷ A társulati vezetés, ha ezt számára az adott erőviszonyok lehetővé tették, a tőke osztálytermészetéből fakadóan a megállapodás helyett, természetesen, a megtorlás módszerét vette fontolóra. Így pl. a megszállás alá került felvidéki bánya- és kohóművek vashegy-rákosi ércbányatelepén végzendő üzemfenntartási munkálatok folytatását akadályozó munkásmegmozdulások letörése céljából kész volt akár a cseh intervencióshoz is fordulni segítségért: „Ha a csehek csakugyan olyan

⁴⁵ Pl. Arch. Salgótarjáni Acélgvár Ir. 1—17. 458—467. p. Liptay B. Jenő feljegyzései. Az Üzemi Választmányt Salgótarjánban 1919. március 12-én hozták létre. Hogy más üzemekben mikor jöttek létre, ill., hogy sikerült-e egyáltalán azok megszervezése, erre vonatkozóan adataink nincsenek.

⁴⁶ OL. RMSV Rt. Ozdi Vas- és Acélgvár iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.
4513 JATE, Badényiné

⁴⁷ Ezekben a tárgyalásokon az egyes üzemek (üzemrészek) főbizalmiai, az üzemvezetők és az igazgató vettek részt. Pl. Arch. Salgótarjáni Acélgvár Ir. 1—17. 458—467. p. Liptay B. Jenő feljegyzései.

nagy súlyt helyeznek a rendre, mint ahogyan velünk el akarják hitetni, nem tudom nem volna-e jó regulális katonákat kérni tőlük ezekre a telepekre, hivatkozással az ottani nyugtalan hangulatra.” — írta Bíró Pál vezérigazgató Zorkóczy Sámuel beszámolójára válaszul.⁴⁸ Hogy a megszálló hatóságok segítségének igénybevételére végül is sor került-e, adatok híján megállapítani nem tudtuk. Adataink vannak viszont arra vonatkozóan, hogy az alkalmazottak hűségének megőrzésére egész története során különös figyelmet fordító Társulat 1919. márciusának első felében, a tisztviselői kar bizalmi testületével folytatott tárgyalások eredményeként, már e vonatkozásban is egy új, a korábbiaknál átfogóbb megállapodás aláírására kényszerült.⁴⁹ A kereskedelmi- és műszaki alkalmazottak összjövedelmének elérhető nagyságát a korábban érvényes fizetési kategóriák alapján határozták meg. Az évi 5000 korona jövedelemmel rendelkezők „nyugdíjképes fix-bérét” a kereskedelmi alkalmazottaknál 120, a műszaki alkalmazottak vonatkozásában pedig 110%-kal emelték, hogy az előirányzott 60%-os jövedelememelkedés biztosítva legyen. 4—10 ezer korona jövedelem esetén a fentiekhez hasonlóan, a fix-bér 100—110%-os növelését irányozták elő. A magasabb, 15—30.000 korona és azon felüli jövedelemmel rendelkezők 5 fő kategóriájának jövedelmi szintjét 5%-os különbséggel 45, ill. 25%-kal emelték. A nyugdíjképes fix-bérek megállapításánál mindezeket túl még figyelembe vették, hogy az egyes alkalmazotti rétegek jövedelemszintje feltétlenül tükrözze a vállalat szolgáltatásában eltöltött idő nagyságát is:

Rangfokozat (beosztás)	A nyugdíjképes évektől függően elérhető legmagasabb jövedelemszint 1000 Koronában			
	10 év	20 év	30 év	35 év
I. Műszaki tisztviselők (üzemmérnökök és azon felül)	8	12	14	16
II. Adminisztratív és kereskedelmi kar (önálló hatáskört betöltőknél)	6	10	13	14
III. Beosztott üzemmérnöki kar	6	8	10	12
IV. Beosztott, nem önálló hatáskört betöltő adminisztratív- és kereskedelmi tisztviselők	6	8	10	12

A megállapodásban szabályozták a gyermeksegélyt, az új alkalmaztatás módzatait és az adókat. Kimondták, hogy nagyobb üzemi elfoglaltság esetén, ha a tisztviselők munkájukat ellátják, a többletmunka ellenértékeként a vállalat az alapbér 25—50%-át köteles kifizetni. Az összjövedelem alakulása szempontjából szintén igen nagy jelentőséggel bíró szállítási jutalékkal kapcsolatban leszögezték, hogy a jövőben az üzemek belső készáruszállításából eredő anyagmozgatást is jutalékköteles szállításként számolják el. Egységes elvek alapján szabályozták a munkaidő kérdését is. A műszaki tisztviselők és a raktári szolgálat munkaidejét (egy órás reggeli idő beszámításával) 9, az üzemi adminisztratív tisztviselők munkaidejét pedig (étkezési idő beszámítása nélkül) 8 órában határozták meg. A központi tisztikar napi 7 órát volt köteles (félóra ebédidő beszámításával) munkahelyén eltölteni. E vonatkozásban is kiemelték, hogy a túlórákért a vállalat rendszeres javadalmazást köteles fi-

⁴⁸ OL. RMSV Rt. Titkársági Ir. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372. Bíró Pál vezérigazgató félhivatalos levelezése.

⁴⁹ PI. Arch. Salgórtjáni Acélgvár Ir. 371—380. p. 657. f. 5/2. ö. e. III. köt. A továbbiakban a megállapodás ismertetésekor, értelemszerűen az itt megadott jelzetre utalok. (R. L.)

zetni. Az évi szabadság mértékét az alkalmazotti kar szakmai felkészültségéhez nélkülözhetetlen tanulmányi idő figyelembevételével határozták meg. 25 éves korig 2, 25—32 éves korig 3, 32—45 éves korig 4, és 45 éves kor felett pedig már évi 5 hét szabadság járt. A fizetendő lakberek összegét — előnyösen — a fix-bér, és nem az összjövedelem alapján határozták meg. A nyugdíjas alkalmazottak részére, jövedelemkiegészítés céljából, új segélyformát rendszeresítettek, az ún. „lakbér nyugdíj-pótlékot”. Az orvosi kar, az oktató személyzet és a női alkalmazottak javadalmazá-

Fix-bér	Fix-bér alapján fizetendő lakbér	Nyugbér	Lakbér-nyugdíj-pótlék a nyugbér alapján
E z e r K o r o n á b a n			
4	1	1	0,3
4—6	1,5	1,5—3	0,6
6—8	2	3,—3,5	1,0
8—12	2,5	5—7	1,4
12—16	3	7—9	1,8
—	—	9—12	2,0
—	—	12—14	2,2
—	—	14—16	2,4

sára vonatkozóan több külön megállapodás született. Az orvosok jövedelmét a fix-bérek emelésével 30—35%-kal növelték. A társulati tanítók törzsfizetését az 1918. évi VIII. néptörvény rendelkezési alapján úgy határozták meg, hogy az 35%-kal lett magasabb, mint az állami alkalmazásban álló oktató személyzet alapbére. A vezető- és főtanítók korábbi működési pótlékát változatlanul hagyták, de a január—március hónapokra még külön havi 300 korona drágasági pótlék folyósításában állapodtak meg. A női alkalmazottak jövedelmére vonatkozóan úgy határoztak, hogy az évi 5000 korona felett keresők jövedelmét 35%-kal, az ez alatt keresőket pedig 40%-kal emelik.

Azon kérdéseket illetően, amelyekben megállapodás nem született, a bizalmi testület javaslatokat terjesztett a Rimamurányit képviselő Bíró Pál és Zórkóczy műszaki igazgató elé. Így javasolták a nyugdíjintézeti alapszabályzat akkénti módosítását, hogy a jövőbeni nyugdíj összegének meghatározásánál (a más munkahelyen eltöltött időt is figyelembevéve) a nyugdíjazás évében élvezett rendes évi fizetést vegyék alapul. Javasolták még, hogy a társvállalatok nyugdíjintézeti alapszabályzatát a több tekintetben kiemelten kezelt Rimamurányi tisztii nyugdíjintézetének alapszabályzatával azonosítsák, vagy ... ezen intézményeket szervezetileg is egyesítsék. A megállapodást a bizalmi testület nevében a salgótarjáni és a borsodnádasi megbízottak írták alá, és az visszamenőleg 1919. január 1-től lépett érvénybe. A kétségtelenül jelentős eredményeket tartalmazó megállapodást még két, külön is figyelemre méltó rendelkezéssel egészítették ki. Kimondták ugyanis, hogy a fix-bérek nagyságát minden egyes naptári év kezdetén újból megállapítják. A mindenkori körülmények alakulását is számításba vevő mozgó bérskála elvi elismertetése mellett egyben leszögezték, hogy „Az üzem igényeihez képest a munkaidőbeosztásban az igazgatóság hozzájárulásával eltolás eszközölhető”. Ez utóbbi esetben, a termelés körülményeit figyelembevéve, okkal tételezzük fel, hogy a munkaidő elosztására vonatkozó kitétel az igazgatóság igényeit volt hivatva kielégíteni.

A polgári demokratikus forradalom időszakában létrejött megállapodások közel sem jártak olyan radikális következményekkel, hogy azok a munkások, vagy akár csak az egyébként továbbra is kiemelten kezelt alkalmazottak életnívójában

-alapvető változásokat eredményezhettek volna. A társulati üzemekben 1918 végén, 1919 elején fizetett munkabérek nagysága egy munkanapra, (szakmánya) számítva az 1913-as viszonyaihoz mérten, az iparág országos átlagához hasonlóan alakult. A bányászok munkabére 160—180, a kohászatban és a továbbfeldolgozó üzemekben foglalkoztatottak munkabére pedig ugyanezen időszak alatt átlagban 280%-kal emelkedett.⁵⁰ (Az akkord-bér mindemellett továbbra is egyik fő bérforma maradt.) A munkabérek emelkedése az 1917-es évhez viszonyítva országos átlagban elérte a 100%-ot.⁵¹ Ugyanitt megemlítjük, hogy a vasanyagok piaci árának emelkedése ezen időszak alatt 280, a segédanyagoké pedig 600—800%-ot is kitett. A munkabérek emelkedése, még a folytonos osztályösszezapásokban kiharcolt szociális juttatákkal kiegészülve sem tudta ellensúlyozni az infláció pusztító hatását. „A cipő, ruha, tej, tojás, hús és mind azon cikkek ára, amelyekre a munkásnak napról-napra szüksége van 200—800 és 1000%-kal emelkedett.”⁵² Ha a drágulás mértékét elfogadottan 850%-nak tekintjük, úgy a bérek és az egyéb juttatások növekedésében elől álló tisztviselők 280%-os átlagos béremelkedése is csupán arra volt elegendő, hogy ezen réteg életnívóját átmenetileg, 1918 decemberéig, a háború előtti életszínvonalnak kb. a 32—33%-át kitevő szint körül tartsa. Ilyen körülmények között a már ismertett megállapodások számottevő eredménnyel nem járhattak, ám létrejöttük körülményeit tekintve ugyanakkor több figyelemreméltó sajátosságot mutattak.

Magukon viselték a forradalom győzelmét követő időszak gazdasági és politikai állapotainak ellentmondásosságát, és egyben tükrözték a Rimamurányi munkásmozgalmának fejlődésében végbement változásokat is. Mindenekelőtt azt, hogy a társulati üzemekben is megalakultak a szakszervezetek és azok a képviselői szervek, (bizalmi testületek), amelyek már a munkásság kollektív erejét és a politikai hatalommá vált országos munkásmozgalom szolidaritását maguk mögött tudva, mind szélesebb fronton indítottak újból és újból megerősödő támadásokat a tőkés kizsákmányolás ellen.

A KMP megalakulása és tömegkapcsolatainak céltudatosan gyors kiépítése a Rimamurányi munkássága irányában, mint tapasztaltuk, felmérhetetlen segítséget jelentett ahhoz, hogy a legkövetkezetesebben forradalmi erők az újtípusú proletárpárt programjának talaján tömörítsék azokat az erőket, amelyek mind cselekvőbben határolták el magukat a jobboldali, reformista, szociáldemokrata vezető politikájától. Ugyanakkor e fő fejlődési tendencia *hegemón* érvényesülésére továbbra is hátrányosan hatott a munkásmozgalom fiatal szervezettsége, a forradalmi tömegharcban iskolázott vezetők hiánya, és a dolgozók (mesterségesen is elősegített) megosztottságának az anyagi elkötelezettség különböző mértékében még mindig meglevő maradványai. Más tényezők mellett főként ezen adottságok és feltételek különböző mértékű meglétében, ill. hiányában kell megjelölnünk az üzemágak és bázisüzemek, (mint pl. Ózd és Salgótarján) munkásmozgalmának fejlettségi szintjében tapasztalható különbségek alapvető okait is. Mindenekelőtt ez adja a magyarázatát annak, hogy bár a proletárdiktatúra objektív feltételei a forradalmi fejlődés során a Rimamurányi műveiben is létrejöttek, a munkásság rétegződése, összetétele és a munkásmozgalom sajátos fejlődése következményeképpen a társulati üzemek dolgozóinak tökeellenes osztályharca, az országos fejlődéstől eltérően, ez időszakban is csak ritkán lépte túl a gazdasági harc kereteit.

⁵⁰ Papp Dezső: A világháború gazdasági és társadalmi története. Szerkesztette: Mr. James. I. Shotwel. Osztrák—magyar sorozat. A magyar szociálpolitika a világháborúban. 122. p.

⁵¹ Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének 1918. évi jelentése.

⁵² Böhm Vilmos: Magyar szociálpolitika. Munkáskönyvtár, 1918. Népszava kiadás. A magyarországi szakszervezetek 1918. május 25—26-án megtartott kongresszusán elhangzott beszámoló.

A dolgozók soraiban gyorsuló ütemben megindult forradalmi irányú differenciálódás hatékonyságát nagyban csökkentette, hogy a KMP köré tömörült erők szervezeti gyengeségét kihasználva az SZDP jobboldali erőinek befolyása a szakszervezetekben, bár csökkenő mértékben, de mindvégig érvényesült. Így útját tudta állni annak, hogy a polgári demokratikus forradalom időszaka alatt (a salgótarjáni kísérlettől eltekintve) Munkástanácsok szerveződjenek a Rimamurányi üzemeiben. A polgári demokratikus forradalom érintetlenül hagyta a tulajdonviszonyokat, a kizsákmányolás legfőbb forrását, és így a dolgozók munka- és életkörülményeiben számottevő változásokat végrehajtani nem tudott. Mindebből következett, hogy a munkásosztály harcokészége fokozódott, a jobboldali szociáldemokrácia elszigetelődése nőtt, a KMP befolyása megerősödött, és tömegbázisa is mindinkább kiszélesedett. Ugyanakkor a kormány külpolitikájának a Vyx-jegyzékben testet öltött csődje megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy 1919. március 21-én a hatalom fegyveres felkelés nélkül, de kemény osztályharcban Magyarországon is a munkásosztály kezébe kerüljön. Az, hogy az alullevők már nem tudtak és nem is akartak a régi módon élni, a Rimamurányi munkásságának számos megmozdulásában is kifejezésre jutott. A munkásellenőrzés tőkés (katonai) rendszerének összeomlása pedig bebizonyította, hogy a tőke az üzemi munkásság felett gyakorolt régi, kizárólagos hatalmát már sem visszaszerezni, sem megszilárdítani nem volt képes.

A proletárdiktatúra győzelme, a munkásellenőrzés rendszerének megszervezése

A proletárforradalom győzelmének eredményeként Magyarországon új típusú államhatalom jött létre. A munkásosztály megdöntötte a burzsoázia politikai hatalmát, lerombolta a burzsoá államot, és hallatlan nehéz körülmények között (szétzilált, lerombolt termelést, élelmiszer és nyersanyaghiányt, munkanélküliséget és külpolitikai csődtömeget örökölve) kezdett hozzá saját államának felépítéséhez. A politikai hatalom meghódítása, még inkább annak megtartása, de különösképp a proletár diktatúra osztálytartalmát hűen kifejezni hivatott nagy társadalmi forradalom célkitűzéseinek sikeres megvalósítása, szükségszerűen előírta a gazdasági hatalom birtokbavételét is. Ez a felismerés a Forradalmi Kormányzótanács és a gazdasági népbiztosságok, mindenekelőtt a Szociális Termelés Népbiztosságának alapvető intézkedéseiben nyert kifejezést. Így elsősorban azokban a rendeletekben, amelyek kiindulóponttal szolgáltak ahhoz, hogy — amint Hevesi Gyula írja, az egész népgazdaságot haladéktalanul a szocialista átszervezés irányába tereljék.⁵³ E rendkívüli erőfeszítést kívánó bonyolult folyamat sikeres végrehajtásának feltételei azonban mind bel- mind külpolitikai szempontból igen súlyosak voltak. A proletariátus államának emellett, hogy egy minden tekintetben kisajtott, lerombolt, szétzilált államháztartást örökölt, szembe kellett néznie a nemzetközi ellenforradalom blokádpolitikájával, sőt a kezdettől reális fenyegetésként jelentkező fegyveres intervenció veszélyével is. A kapitalista termelési mód gyökeres átalakításának szükségességéből következően végrehajtott alapvető (és sokszintű) változtatások révén azonban a munkáshatalom létrehozta a szocialista népgazdaság megteremtésének legfőbb feltételeit. A Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendelete értelmében azokat az ipari- bányai- és kereskedelmi üzemeket, amelyeknek munkáslétszáma meghaladta a 20-at, köztulajdonba vették. Ugyanakkor a szocialista népgazdaság megteremtésének célkitűzése szükségessé, az ország erőforrásainak háborús kimerültsége és a blokádnak pedig egyenesen

⁵³ Hevesi Gyula: Szociális termelés, a Tanácsköztársaság iparpolitikája. Bp. 1959.

elkerülhetlenné tette egy olyan erősen *központosított iparirányítási mechanizmus* megteremtését, amelyre támaszkodva a tanácskormány képes volt a rendelkezésére álló erőforrások legcélszerűbb koncentrációja, és egyben az ilyen irányú rendelkezések hatékony végrehajtásának biztosítására is.

Mindemellett alkalmazkodni kellett a honvédelem szabta követelményekhez, sőt a monarchia szétesése következtében kialakult új gazdasági területek feltételeihez is.⁵⁴ A legfelsőbb iparirányítási szerv. a Szociális Termelés Népbiztossága (ill., az intervenció támadás miatt majd csak a május 19-én életrehívott Népgazdasági Tanács) szakmai alosztályai, a Kerületi (városi) Ipari Termelési Tanács közvetítésével, vagy az országos jelentőségű művek esetében közvetlenül irányították és ellenőrizték az üzemek munkáját.⁵⁵ A Népbiztosság élén jó gyakorlati és elméleti felkészültséggel rendelkező kommunista szakemberek álltak, de mellettük, az üzemekben (is) helyet kaptak a polgári mérnökök, szakemberek és tapasztalt szervezeti funkcionáriusok.⁵⁶ A már idézett IX. sz. rendelet értelmében a szocializált üzemek élére termelési biztosokat neveztek ki. A proletár fegyelem megteremtése, a dolgozó

⁵⁴ A Tanácsköztársaság történetét feldolgozó hatalmas irodalomban, amelyről leginkább Siklós András ismert bibliográfiája (Az 1918—1919. évi magyarországi forradalomak. Források, feldolgozások. Tankönyv Kiadó 1964. Bp.) ad reprezentatív összefoglalást, viszonylag kis helyet tesznek ki a gazdaságtörténeti jellegű cikkek és tanulmányok. Munkánk idevonatkozó részének elkészítése során alapvetően levéltári-, korabeli sajtó-, könyvészeti- és (részben memoár) — irodalomra támaszkodtunk. Többek között a vonatkozó helytörténeti irodalomról is tájékoztatást ad L. Nagy Zsuzsa: Helytörténeti Kiadványok a Tanácsköztársaságról c. bibliográfiája. PTK. 1959. 3. 4. sz. A proletárdiktatúra győzelmének 50. évfordulója tiszteletére Borsod megyében megjelent munkák közül megemlítjük még az alábbiakat: A Magyar Tanácsköztársaság Borsod megyében és Miskolcon. Miskolc, 1969. A Tanácsköztársaság eseményei Borsodban. Miskolc, 1968. (rota, 189. p.); Tóth Pál: A Tanácsköztársaság története Borsod megyében. Borsodi Szemle, 1969. 1, 2. sz. Az első magyar munkáshatalom gazdaságpolitikájára vonatkozó értékelés található még az Orbán Sándor által szerkesztett Borsod- Abaúj- Zemplén megye története és legújabbkori adattára c. munkájában is. Miskolc, 1970. Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1959. c. többször idézett munkája mellett, mint témánk szempontjából alapvetően fontos irányadó műveket használtunk fel Hevesi Gyula munkái közül az alábbiakat: Szociális termelés, a Tanácsköztársaság iparpolitikája, Bp. 1959., Szocialista iparszervezés és távlati tervezés a Tanácsköztársaságban. MT. 1959. 4. köt. 4. sz., Az ipari termelés központi irányítása és a helyi igazgatás módja a Tanácsköztársaság idején Kesz. 1959. 6. évf. 3. sz. 242—254. p. Hasonló szempontból tanulmányoztuk Friss István: Az első magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája, TÁSZ. 1959. 14. évf. 3. sz. c. művét, Réti László: Adalékok a magyar Tanácsköztársaság pénzügyi politikájához, Levéltári Közlemények, 1963. 1. sz. c. munkáját, Kun Béla válogatott beszédeinek és írásainak gyűjteményét (A Magyar Tanácsköztársaságról, Bp. 1958.), valamint a Népgazdasági Tanács volt elnökének, Varga Jenőnek, a proletárdiktatúra gazdasági problémáit tárgyaló „Die wirtschaftlichen Problemen der proletarischen Diktatur”, Wien, 1920. c. könyvét.

⁵⁵ Az ipari termelés irányítását országos központból minden részletre kiterjedően megszervezni nem volt lehetséges. Ezért a Kormányzótanács 69. sz. rendelete (LXIX) 8919. április 20-án úgy intézkedett, hogy létre kell hozni a népgazdaság területi irányításának szerveit, az Ipari Termelési Tanácsot. Ennek élén az Intéző Bizottság állt. Ilyen tanács alakult Miskolcon és a hozzá tartozó kerületekben: Borsod, Gömör és Abaúj megyékben, valamint Salgótarjánban is, amelyhez Nógrád megye tartozott. Pl. Arch. A.(II). 18/10. Utasítás a Forradalmi Kormányzótanács LXIX. sz. rendeletének végrehajtásához. Borsod megyét hat kerületre osztották, amelyekből Úzd volt a hatodik. Réti László: Így látta az ellenség. Bp., 1969. 73. l. Gondolat. Hevesi a Vörös Újságnak adott 1919. április 9-i interjújában kifejtette, annyi szakosztály alakult, ahány fontosabb iparág van, s ezek feladata az egységes munkaterv és üzemvezetési elvek koordinálása volt a szakosztályhoz tartozó összes gyárakban.

⁵⁶ A Bányászati Szakosztály élén Hevesi Gyula, a Vas- és Fémipari Szakosztály élén Dovcsák Antal, a Vas- és fémmunkások szakszervezetének volt elnöke, jobboldali szociáldemokrata politikus állott. Hevesi Gyula: Szociális termelés, a Tanácsköztársaság iparpolitikája. Bp. 1959. 58. l. A diplomás szakemberek az üzemekben is általában a helyükön maradtak. Munkájuk zavartalanságát a Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete biztosította. MMTVD. 6/a. köt. 116. old. Bp. 1959. Az értelmiség tömegei nem álltak szemben az új renddel, sőt, „mind kommunis-tának vallották magukat”. (Idézi: Hajdú Tibor: I. m.-ben Varga Jenő megjegyzését. Uo. 367. old.)

nép tulajdonának védelme, a termelési biztos és a termelőmunka ellenőrzésének céljából a dolgozók *ellenőrző munkástanácsot* választottak.

A termelőeszközök szocializálása és az iparirányítás új rendszerének megszervezésén túlmenően biztosítani kellett a termelés anyagi feltételeit, és így mindenképp előtt a termelőfogyasztás nyersanyag- és energia igényét kellett a lehetőségek szabta szűk keretek között kielégíteni. A szűkös anyagkészletek felmérése, ellenőrzése és azok leggazdaságosabb elosztása céljából ún. Anyaghivatalokat állítottak fel, amelyeknek munkáját a Szociális Termelés Népbiztossága, valamint a Közellátási Népbiztosság instrukciói alapján az Anyagelosztó Tanács irányította. Ebben a munkában felhasználták a háború alatt létesített különböző központok tapasztalatait is.⁵⁷ Nagy nehézségeket jelentett a pénzhány, a kék és fehér pénz iránti bizalmatlanság, a pénz inflálódása, (amelyet az árufedezet nélkül végrehajtott béremelkedések is felgyorsítottak). A köztulajdonba vett üzemek pénzügyi kezelését és ellenőrzését kiküldött megbízottjai útján a Pénzintézeti Központ végezte. A belső ügyvitel rendjét a Szociális Termelés Népbiztosságának április 2-án kiadott 16. sz. utasítása szabályozta.⁵⁸ Az ipar helyzetéről a Szociális Termelés Népbiztosságának munkájáról a „Szociális Termelés” c. hetilap adott folyamatos tájékoztatást. A lap egyben fontos összekötő kapocsként is szolgált a kormány, a népbiztosságok és a helyi szervek között.⁵⁹

A Borsod megyei nagyüzemek sorsáról az április 7-én Miskolcon megtartott iparkamarai értekezlet döntött. Ekkor rendelték el az országos jelentőségű ózdi üzemek szocializálását és hoztak határozatot az ellenőrző munkástanács megválasztására is. A szakszervezet és a munkástanács elnökéül Misztrik Istvánt választották. Piar János, Smetana Frigyes, Szklodán János, mint főbizalmiak, Szabó Lajos és Borsány János pedig direktóriumi tagokként vettek részt a munkástanács ügyeinek intézésében. Határozatot hoztak a Vörös Órség megalakításáról, kinevezték annak parancsnokát, valamint a forradalmi törvényszék elnökét is. A párt járási titkára Czraván Alajos lett.⁶⁰ Termelési biztossá a Szociális Termelés Népbiztossága Lázár István mérnököt nevezte ki.⁶¹

Erre a jelenségre mutatott rá Varga Jenő a Tanácsok Országos Gyűlésén, 1919. június 16-án a gazdasági helyzetről szóló beszámolójában. Varga kiemelte, hogy „Ha van nálunk olyan dolog, amely a Magyar Tanácsköztársaság jövőjét bizonyos tekintetben kedvezőbben mutatja, mint az oroszét, az az, hogy nálunk nem következett be éles szakadás a munkások, technikusok, gazdaszisztek között, mint Oroszországban, ahol ezeknek a rétegeknek a szabotázsja a termelést borzasztóan gátolja.” MMTV. 6/b. köt. 31. sz. dok. Bp. 1959. Hevesi Gyula a Vörös Újságnak adott interjújában — 1919. ápr. 9-én — kifejtette, hogy „a munkásellenőrzés bevezetése a termelésben fennakadást nem okozott, s a munkásellenes vezetőket elbocsátották, s akikre szükség volt olyan ellenőrzés alá helyezték, hogy semmiképpen sem árthatnak a proletariátus érdekeinek.”

⁵⁷ Az anyaghivatalok felállításáról a Forradalmi Kormányzótanács LXI. sz. 1919. április 12-én kelt rendelete intézkedett. (MMTVD. 6/a. köt. 195. sz. dok. Bp. 1959.) A háború után a kormány abban tévedett, írta Varga Jenő, hogy a kapitalizmus gazdasága újból funkcionálta képes. Ezért a háború alatt létesített „központokat” feloszlatta. Ez, az adott körülmények között nehezen haladt előre, s így megkönnyítette, hogy a régi kereteket új tartalommal töltsék meg. Varga Jenő: A proletárállam anyaggazdálkodása. Népszava, 1919. április 13.

⁵⁸ Az említett rendelet kimondta, hogy a szocializált üzemek kötelesek áru- és pénzfogalmukról naprakész könyvelést vezetni, s ezen adatok felhasználásával minden hét szombatján jelentést tenni a Szociális Termelés Tanácsa Statisztikai Osztályának. Az adatszolgáltatásnak ki kellett térnie az anyagkészletekre, a készáru-forgalomra, a munkáslétszámra és a munkabérre, a teljesített munkaórák számára, az anyagigénylésre és a gyártási előirányzatokra is. Hevesi Gyula; Szociális termelés, a Tanácsköztársaság iparpolitikája. Bpest, 1959. 37—38. old.

⁵⁹ A Szociális Termelés c. hetilap első száma 1919. május 1-én jelent meg első ízben.

⁶⁰ Lehoczky Alfréd: Gazdasági és politikai viszonyok Ózdon a fehérterror és az ellenforradalmi rendszer első éveiben. (1919—1922). PTK 1965. dec. XI. évf. 4. sz.

⁶¹ Országos jelentőségű nagyüzemek élére termelési biztost a Szocialista Termelés Népbiztossága nevezett ki.

A munkástanács megalakulásáig, vagyis az üzemek társadalmi tulajdonba vételéig terjedő időszakban az ellenőrzés lényegében csak a kifutó és beérkező posta, valamint a pénztári kifizetések ellenjegyzéséből állott. Az ellenőrzés ilyen átmeneti formában való végrehajtásából a szakszervezeti főbizalmiak ülése hozott határozatot. Ennek gyakorlati végrehajtására a Társulat tisztviselői karának bizalmi testületén belül 4 tagú direktóriumot hoztak létre. Magyar dr., Orbán, Rejter és Sívó, a direktórium tagjai, március 22-én felkeresték Bíró Pál vezérigazgatót és tájékoztatták a kialakult helyzetről. Előadták, hogy „csakis az ellenőrzést kívánják gyakorolni, és kérték az igazgatóságot, hogy a helyén maradjon, miután ezen berendezés közös érdeket képez...”⁶²

A művek tőkés vezetését, természetesen, nem érték váratlanul az események. A IX. sz. rendelet megjelenesének napján, március 26-án, a Rimamurányi igazgatótanácsa a vállalat budapesti székházában, Lánczy Leó elnökletével ülést tartott. Az igazgatóság bécsi tagjait (ti. az Unió művek székhelye Bécsben, a vállalat maga pedig Zólyomban a csehek által megszállt területen volt) „az idő rövidsége, de az utazás ez idő szerinti lehetetlensége folytán” nem hívták meg.⁶³ A megjelenteket Bíró Pál vezérigazgató tájékoztatta a kialakult helyzetről, és a művek társadalmi tulajdonba való vételével számolva a várható fejleményekről. A beszámolót az igazgatótanács tudomásul vette, és figyelemre méltó határozatokat hozott. Felhatalmazta ugyanis Bírót annak, a minden tisztviselő által elfogadott nyilatkozatnak az aláírására, mely szerint „aláveti magát a bizalmi testület és a direktórium határozatainak... azon fenntartással, hogy a direktórium a népbiztos megbízásából jár el.”⁶⁴ Egyben felhatalmazták arra is, hogy „arra az esetre, ha erre felhívják, a szakszervezetbe is belépjen.”⁶⁵

Úgy véljük, joggal tételezzük fel, hogy a március 26-i ülésen kialakított állásfoglalásnak döntő, irányadó és egyben elvi jelentősége is volt annak a taktikai megfontolásokra épülő magatartási formának a meghatározásában, amely a volt — és a proletárdiktatúra alatt is funkcionáló — rimai vezetőségtestület alapállását a Tanácsköztársaság fennállásának egész időszakában jellemezte. Ennek a taktikai magatartásnak a középpontjában, amint az a proletár-hatalom leverése után elkezdett iratanyagból világosan kitűnik, a tőkés hatalmat szolgáló erők szervezett visszavonása, illetve másrésről, ezen erőknek az új irányító apparátusba való tudatos beépítése állott.⁶⁶

Mint korábban a rimai munkásmozgalom fejlődése során, a munkástanácsok megalakulása körülményeiben is azt tapasztaljuk, hogy a salgótarjáni munkásmozgalom aktivitása e vonatkozásban is az özdi előtt járt. Ugyanakkor, mint látni fogjuk, élesebben jelentkeztek a Rimamurányi munkásmozgalmának viszonylagos fejletlenségéből következő hiányosságok is. Az acélgyári munkástanács alakuló ülését 1919. április 1-én tartotta. Tagjai voltak: Hack Gyula, Kakuk Gábor, Puskás Ágoston, a háromtagú direktórium tagjai, valamint Priska Rezső, Bozó Gyula, Kominek Lajos, Kőkény János, Dienes Gyula és a Szociális Termelés Népbiztossága által kinevezett termelési biztos, a már korábban 38 évi szolgálat után nyugdíjazott Jónás Antal helyébe lépett új igazgató, Liptay B. Jenő.⁶⁷ A direktórium tagjai „mindenről

⁶² OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1919. március 26. 3. cs. 2. sz. Z. 363.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Lehoczky Alfréd i. m. Ezt a magatartást példázza a volt, és a proletárdiktatúra idején is helyükön maradt rimai vezetők egész tevékenysége.

⁶⁷ P. I. Arch. TÁGYOB. II. 28. 4. és még MMTVD 6/a. köt. 93—94. p., valamint Liptay B. Jenő idézett feljegyzései. Megjegyezzük, hogy a megyei direktórium, amely 1919. március 22-én ala-

tudni akartak”, és „bár sokat kellemetlenkedtek — jegyzi meg Liptay B. Jenő — mégis elég simán ki lehetett velük jönni.”⁶⁸

A munkástanácsok, a munkásellenőrzés megszervezése, és hatáskörének pontos leírása bizonyította, hogy csakis általuk volt elképzelhető a szocializálás és az üzemek megóvása, a termelési fegyelem fenntartása és a termelés számos feltételének biztosítása, valamint a termelési biztos ellenőrzése is. Ugyanakkor az, hogy önállóan intézték a szociális, élelmezési, és munkaügyi kérdéseket, részt vettek a Vörös Hadsereg megszervezésében, a gyári tartalékszázlőaljak felállításában, közreműködtek a munkások katonai kiképzésében, stb., mutatta, hogy a munkástanácsok szerepe jóval túlnőtt a gyárak kapuin, és hogy a munkáshatalom fennmaradása csakis ezen új hatalmi szervek aktív közreműködésével volt elképzelhető.

Működésükben kifejezésre jutott a proletár demokratizmus elve, de az egy személyi felelősségé is azáltal, hogy a munkástanács és a termelési biztos vitája esetén a Szociális Termelés Népbiztosságának állásfoglalásáig a termelési biztos szava volt a döntő. Különösen fontos volt a munkástanácsok szerepe a Rima-művekben, ahol üzemi pártszervezetek nem működtek, a törzs-művek termelési biztosai a régi vezetők közül kerültek ki, és a szakszervezeti vezetők egy része is jobboldali szociáldemokrata politikát folytatott.⁶⁹ A volt Rimamurányi üzemekben működő vasas szakszervezeti csoportokra leginkább az volt a jellemző, hogy szinte teljesen hiányoztak belőlük a következetesen forradalmi elemek, de ugyanúgy a nyíltan megalkuvók is.

Ezt a helyzetet — megfelelő iratanyag alapján — különösen Salgótarjánban lehet nyomon követni, ahol a Tanácsköztársaság honvédő harcai kapcsán, a munkásezredek felállítása és harcbavetése körül folyó vitákban éleződött ki az ellentét a vasas szakszervezetek vezetősége és a bányászok képviselői között. Hack Gyula, a salgótarjáni munkástanács elnöke, vagy Percze István, a vas- és fémmunkások helyi szakszervezetének elnöke, nem értették és így nem is tudták követni az új párt politikáját. A munkásság felfegyverzését a termelés érdekeinek előtérbe állításával kívánták megakadályozni. Természetes, hogy a vasas szakszervezeten belül kialakult, kommunistaellenes agitációt folytató jobboldali ellenzékhez csapódtak az acélgyár „hazafias gondolkodású” alkalmazottai is. A munkásság többsége azonban megértette a harc szükségességét, és így nem a Hack Gyula vezette jobboldali szárny, hanem a bányászokat képviselő kommunista Gólián András körül tömörült.⁷⁰

A gyári munkástanácsok tevékenységének középpontjában mindvégig termelési-munkaügyi- és szociális kérdések, valamint az üzemek sajátos földrajzi helyzetéből is következően, a honvédelmet szolgáló szervezési feladatok együttese állott.

kult meg, az Intézőbizottságba választotta Priska Rezsőt és Bozó Gyulát, az Acélgyári Munkástanács tagjait is. OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1919. november 15. 6. cs. Z. 363. és Nógrádmegye, 1919. április 22. 2. p.

⁶⁸ Liptay B. Jenő feljegyzései

⁶⁹ A Vegyipari Munkások Szakszervezete, ellentétben a Vasas Szakszervezet gyakorlatával, a március 31-én megtartott (bizalmiak) gyűlésén határozatban mondta ki, hogy „a volt munkáltatók és azok exponensei nem lehetnek termelési biztosok, nem vehetnek részt az új vezetésben, és nem vehetők fel a szakszervezetbe sem”. Hajdú Tibor i. m. Budapest, 1969. 365. p.

⁷⁰ Liptay B. Jenő feljegyzései.

A termelést akadályozó tényezők hatása az üzemek működésére

A szocializált Rimamurányi üzemek feladata mindenekelőtt azt volt, hogy az ipari termelés általános célkitűzéséből következően, elősegítse az ország gazdasági újjáépítését, és egyben kivégeye részét a honvédelem szabta követelmények teljesítéséből is. Mindezen, egymással szorosan összefüggő feladatokat olyan történelmi körülmények között kellett ellátni, amikor a nagyvállalat hatalmas termelő-, és újonnan szervezett, jórészt még kellő gyakorlattal sem rendelkező irányító apparátusának működését (az ország gazdasági- és társadalmi életében, nemzetközi helyzetében végbement változásokat is mintegy tükrözve) számos objektív és szubjektív eredetű tényező akadályozta.

Így mindenekelőtt a régi termelési struktúra felbomlását, az üzemágak és az egyes üzemek (affiliált művek) között történelmileg kialakult, céltudatosan kialakított kooperációs lánc szétszakadását, kedvezőbb esetben erős felbomlását kell megemlítenünk, mint olyan tényezőt, amely hatásában a vállalati kereteken jóval túlmutató, országos jelentőséggel bírt.

A monarchia felbomlása és az utódállamok megalakulása ugyanis azzal a következménnyel járt, hogy a földrajzilag is rendkívül kiterjedt, és e vonatkozásban is erősen tagolt, egymásra épülő volt Rima-birtokok egy része, elsősorban az affiliált művek, de az érc-, és részben a szénbányák, valamint más ásványi lelőhelyek is szinte teljes egészében idegen, jórészt csehszlovák megszállás alá került területre estek, amíg a nagyvállalat gerincét alkotó feldolgozó gyárak és üzemek döntő többsége, köztük a törzs-művek teljes egészében továbbra is hazánk területén maradtak. Ez a körülmény már önmagában is rendkívül súlyos helyzetet teremtett a nagy nyersanyagigényű iparágban termelő Rimamurányira nézve. A probléma súlyának jobb érzékeltetése céljából indokoltnak véljük, ha a korábbi gondolatmenetet látszólag megszakítva, megszólaltatjuk a magyar vasipari fináncstőke e tekintetben kétségtelenül egyik legilletékesebb képviselőjét, a Rimamurányi volt vezérigazgatóját — Bíró Pált.

A háború elvesztése, de még inkább az antant-hatalmak imperialista Európapolitikáját tükröző belgrádi egyezmények már mutatták, hogy a vasipar, és így természetesen a vele kapcsolatos más iparágak is, súlyos problémák előtt álltak. Ahogy az ország új határainak körvonalai kirajzolódtak, a tőke által kezdetét vette a várható nehézségek okszerű felmérése is. Az ipari nagytőke vezető személyiségei a kormány felhívásának eleget téve (vagy éppen anélkül) tanulmányok és tervezetek egész sorában fejtették ki nézeteiket az adott helyzetről és a várható fejleményekről. Témánk szempontjából különösen figyelemreméltónak találjuk annak a két megközelítési módnak a szembesítését, amely lényegében egyetlen közös célt kívánt elérni: a lehető legelőnyösebb békefeltételeket az antanttal folytatandó tárgyalásokon. A kormány felfogását e tárgyban Ferenczy Móric, a Kereskedelmi Minisztérium osztálytanácsosa képviselte, amíg a GYOSZ nézeteinek Bíró Pál vezérigazgató adott hangot.⁷¹ A két fél felfogása azonos célt követ, és így a köztük levő különbség sem egyértelműen merev elhatárolódást jelent. Bíró és Ferenczy felfogása azonban nemcsak a gyakorlati célszerűség tekintetében különbözött egymástól, vagyis

⁷¹ Bíró Pál 1919. január 23-án Fenyő Miksa instrukciói alapján, a hozzá továbbított Ferenczy-tanulmányra válaszul készített egy, a GYOSZ érdekeit tükröző tanulmányt, amely 1919. január 29-én készült el, mint reflexió. Bírónak ezt a tanulmányát Ferenczy február 25-én küldte vissza azzal, hogy nézeteit adatokkal is tegye hasznosíthatóvá. Ezt a választ Fenyő felszólítással továbbította Bírónak, s így a tanulmány — általunk használt — végső formában 1919. március 4-én készült el. OL. RMSV Rt. Titk. Ir. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

nemcsak abban, hogy a GYOSZ vezérkara Ferenczy tanulmányának a vasiparra és általában az iparra vonatkozó részét nem találta eléggé „prégnánsnak és pesszimiztikusnak”, hanem — szellemében is. Ferenczy tanulmányában mindenekelőtt azokat a földrajzi, területi-, népességi problémákat tekinti át, amelyek várhatóan bekövetkeznek, és ebből kiindulva azokat a feladatokat vizsgálja, amelyek ezekből a feltételezett változásokból az országra, az iparra, és azon belül is a vasiparra származnak.⁷²

A vaskohászati ipar jövőjét elemezve Ferenczy arra a következtetésre jut, hogy bár előreláthatóan az 1913-as vasérctermelési kapacitásnak mindössze 20, a kohászatnak pedig csak mintegy 30%-a marad a leendő új határok között, a vasipar jövője mégsem kilátástalan. A várhatóan 8—9 millió q-ra rugó vasérctermelés ugyanis az 1913-as évinek közel 27%-át teszi, és így az alapanyagtermelés, valamint a kohászati kapacitás között tapasztalható aránytalanság elenyészőnek tűnik. Japán, Olaszország és Belgium példájára hivatkozva kifejti, hogy „szóban sem jövő, vagy aránylag elégtelen vastermelés mellett is virágzó iparfejlődés egészen jól elképzelhető, s mint Belgium esetében, a vaskohászat is kifejlődhet úgy, hogy az értelepek az országon kívül vannak.”⁷³ Ferenczy ilyen irányú érvelése, természetesen, legalábbis vitatható. Túl azon, hogy az általa említett országok földrajzi (tengermelletti) fekvése, miként azt a Japán vasipar legújabbkori viharos fejlődése is meggyőzően példázza, különösen előnyös olyan nagy anyag- és szállításiigényes iparágnál, mint amilyen a vasgyártás, mindhárom ország történelmi fejlődése eltér egymástól, de különösen elűt Magyarország gazdasági fejlődésétől, nemzetközi kapcsolatainak adott és várható alakulásától. Ferenczy hallgat, többek között az általa említett országok gyarmati kizsákmányoló tevékenységéről, de figyelmen kívül hagyott olyan közismert tényeket is, minthogy a magyar vasipar, és így különösképpen az annak gerincét alkotó Rimamurányi a fejlettebb művekkel szembeni versenyképességét a monarchia piacain, de a Kelet- és Délkelet Európa felé irányuló export tevékenysége során is döntően éppen azáltal tudta (kartellszerűen) biztosítani, hogy rendelkezett mindazokkal a főbb nyersanyagokkal, amelyek működéséhez elengedhetetlenül szükségesek voltak. Ugyanakkor nyilvánvaló volt az is, hogy a kialakuló új nemzeti államok, saját vasipari bázisuk megteremtésére törekedve, merőben új feltételeket teremthetnek az európai vaspiacon, vagy ami ezzel egyet jelent, befolyásolhatják a nagy művek között kialakult és kartellszerűen rögzített erőviszonyokat, és így kétségessé tehetik a nyersanyagbázisától elvágott Rimamurányi korábban már kivívott pozíciót is.

A vasércutánpótlás problémáját, Ferenczy, részben továbbra is a szepes-gömöri ércbányák termeléséből kívánta megoldani. Feltételezése szerint ugyanis ezen bányák ércvagyonának alacsony Ferrit-tartalma a cseh műveket a kiaknázásban érdektelenné teszi.⁷⁴ Ha a fenti elképzelés nem lenne kivihető, úgy a bosnyák és a

⁷² Kiinduló pontja az volt, hogy Árva, Trencsén, Turóc, Liptó, Nyitra, Zólyom, Szepes és Sáros megyéket részben, Nógrád, Gömör, Abaúj, Zemplén és Ung megyéket teljesen Csehszlovákiához fogják csatolni. Véleménye szerint Romániához kerül Erdélyen kívül Máramarossziget, Szilágy, Krassó-Szörény és Temes megyék egészen, Bihar, Arad és Szatmár megyék pedig félig. Végül Jugoszlávia, Horváth-Szlavónországon kívül egészen megkapja Bács-Bodrog és Torontál megyéket. Így a feltételezett területi változások következményeként Magyarország lakossága 9,5 millióra apadna, amíg Ausztria 7,5, Csehszlovákia 12, Lengyelország 20, Jugoszlávia 11, Románia pedig 14 millió lakossal bírna. OL. RMSV Rt. Titk. ir. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

⁷³ Uo.

⁷⁴ A tanulmány elkészítésének idején természetesen Ferenczy még nem tudhatta, hogy 1923-ban majd valóban létrejön egy olyan megállapodás a Rimamurányi és a csehszlovák kormány között, amely lehetővé tette az említett bányavagyon kiaknázását.

szerb vasérc valamilyen formában történő birtokbavétele jelenthetne megoldást, illetve mint végső kiút a nyersanyagszegénységből, maradna a volt magyar tulajdonú kohók által termelt nyersvas import megszervezése.⁷⁵

A tanulmányban (is) említett *bosnyák vasérc kérdése* lényegében már felfedezése óta (1904) élénken foglalkoztatta a magyar vasipari tőkét. A ljubljanai hegycsúcs, 50%-os Ferrit-tartalmú kincsenek jelentőségével, amelynek 1 milliárd q-ra becsült gazdasága a feltárások szerint vetekedett a stajer Erzberg ércgazdaságával, „az érdekelt tényezők hamar tisztába jöttek”. A kiválóan kohósítható, és a vizsgálatok szerint a svéd érc minőségét elérő, sőt, azt helyettesítve, közvetlenül Martinbetétként is felhasználható priedori érc, a magyar és az osztrák kormány részesei vitája folytán lényegében 1916-ig felhasználatlan maradt. A háború alatt a Rimamurányi vezetők a magyar vasipart „boldogulásának egyik alapját” látták ebben a hatalmas ércvagyonban. Az 1916-ban végül is létrejött ideiglenes megállapodás szerint az ércvagyon nagyobbik része Magyarországnak jutott. A termelés 1917-ben indult meg, és a bányákban jórészt hadifoglyokat alkalmaztak. A munkaerőhiány és a szállításokkal összefüggő nehézségek miatt azonban közel sem sikerült a tervezett évi 12 millió q-ás termelést elérni. Sőt, 1918-ra a bányák kiaknázása már erősen vissza is esett. A háború után, a felvidéki ércek elcsatolása még inkább „kiéheztette” a bosnyák vasérc kiaknázásában legérdekeltőbb magyar nagyvállalat, a Rimamurányi kohóit. Így az adott történelmi körülmények kényszerítő hatására, „félve a bekövetkezendőtől”, az osztrák és a magyar tőke a köztük dúló harcot átmenetileg felfüggesztette, és arra törekedett, hogy *közös* erőfeszítéssel megszerezze az ércvagyon tulajdonjogát. Illetve, ha ez nem lenne keresztülvihető, terveket készítettek „a magyar ipari tőke érdekeltetésére a bányák kiaknázásánál.”⁷⁶ A kérdés „megnyugtató rendezését” végül is megakadályozta az a körülmény, hogy, a kormánykörök a helyzetet nem akarták felismerni, és október végéig abban a tudatban voltak, hogy Boszniát Magyarországhoz fogják csatolni.⁷⁷

A magyar vasipari tőke, mint az a bosnyák vasérc kiaknázásának kérdése kapcsán is kitűnik, kettős célt követett. Egyrészt, már jóval Ferenczy osztálytanácsos tanulmányának elkészülte előtt reálisan felmérte a háború következtében előállt helyzetet és gyakorlati lépéseket is tett annak érdekében, hogy jövőbeni helyzetét új erőforrások birtokbavételével alapozza meg. Ugyanakkor nem mondott le arról sem, hogy az új határok megvonására valamilyen, számára előnyös befolyást gyakoroljon. Kétségtelen, a tőke antant politikája a kormányénál reálisabbnak bizonyult.⁷⁸

Bíró tanulmányának középpontjába tehát azt a gondolatot állította, hogy „a megcsonkított Magyarország életképtelen, csonka törzs marad, amely a háborús csapásokat soha ki nem heverheti.”⁷⁹ Ferenczy tanulmányának regionális szemlélete merőben ellentétes volt a tőke érdekeivel, hiszen a magyar vasipar súlyánál, teljesítőképességénél, érdekösszefonódásánál és az európai piacokon kivívott pozíciójánál fogva is arra törekedett, hogy a már korábban megszerzett befolyását lehetőség szerint átmentve a háború után is jelentős tényezőként szerezhesen Kelet-

⁷⁵ A volt magyar tulajdonú kohók 1914 előtt az ország összes nyersvas-termelésének kb. 29–30%-át adták. OL. RMSV Rt. Titk. Ir. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

⁷⁶ OL. RMSV. Rt. Titk. Ir. Dr. Bíró Pál vezérigazgató félhivatalos levelezés e. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ A bosnyák érccel szemben a magyar vasipart kevésbé érintette érzékenyen az erdélyi (macskamezői) mangánércvagyon elvesztése, hisz az csak dúsításra volt alkalmas, ferromangán előállítására nem. E kérdésnek éppen úgy, mint a bauxit-problémának, a Rimamurányi „különösebb jelentőséget nem tulajdonított”. Uo.

⁷⁹ Uo.

Közép- és Délkelet-Európában. A nyersanyagkérdésben tapasztalt felfogással egybevágó szemlélet érvényesült Ferenczy tanulmányának második részében is, amelyben azt vizsgálta, hogy vajon a lehetőségeiben korlátozott vasipar képes lesz-e kielégíteni azokat az igényeket, amelyeket a különböző iparágak a jövőben külön-külön és együttesen is a vasiparral szemben támasztani fognak. E kérdés elemzése kapcsán még inkább láthatóvá vált, hogy amíg a magasabb értékeket termelő iparágak, és azon belül is az egyes ágazatok területi koncentrációja a termelés bonyolultságának arányában nőtt a „maradék Magyarországon” belül, addig a kevésbé összetett ágazatok (és elsősorban is a kitermelő ipar) főként a volt nemzetiségi területeken helyezkedett el.⁸⁰ Az okait tekintve számos tényezőre visszavezethető területi tagoltság okszerű felméréséből az is kitűnt, hogy bár a Magyarországon maradt vasipar, és a vele szorosan összefüggő ipari bázis, a feldolgozás bonyolultabb munkafolyamatait megvalósító ipari szerkezet jóvátehetetlen torzulásokat nem szenvedett, alapvetően nőtt a vasipar és ebből következően általában az ipar nyersanyagfüggősége. Az ország nyersanyagszegénysége, a vastermékeket felhasználó iparágak féltermékiigénye és a rendelkezésre álló vaskohászati alapanyagbázis ellentmondásában vált még inkább láthatóvá. Ennek a fenyegető helyzetnek a realitássá merevedése nyilvánvalóan — többek között — azzal a veszéllyel járt, hogy egyrészt megigathatja a feldolgozó és a nyersanyagbázis egységes birtokolására támaszkodó olyan hatalmas vállalatok monopóliumhelyzetét is, mint amilyen a számos iparág fejlődését befolyásolni képes Rimamurányi csoportosulás volt, de másrészt, azzal a veszéllyel is, hogy az új országhatároktól rendkívül érzékenyen sűtött Rima-csoport hatalma gazdasági pozícióinak meggyengülése folytán legalábbis meginog, s ez a megingás szükségképpen a tőkés osztályon belül kialakult erőviszonyokban is bizonyos átrendeződéshez vezethet.

Ferenczy tanulmányának végső konkluziójával, azzal, hogy „a kisebb Magyarország gazdaságpolitikájának talán elsőrendű feladata lesz minél olcsóbb vashoz juttatni iparát mintsem magának a nyersvas termelésnek fejlődését erőltetni”, az ipar de különösképpen a vasipar hatalmasai, természetesen, messzemenőig nem értenek egyet.⁸¹ Az ország egyik leghatalmasabb nehézipari konszernjének első emberére, széles látókörű, nagy felkészültségű, és a tőkés érdekek mindenkori szenvedélyes védelmezőjeként ismert Bíró Pálra várt a feladat, hogy a „külügyi szakemberek sügetésére” és Fenyő Miksának, a GYOSZ ügyvezető igazgatójának „instrukciói alapján” olyan adatokkal illusztrált tanulmányban fejtse ki az ipari tőke álláspontját, amely a problémák újfajta megközelítése révén Ferenczy tanulmányánál alkalmasabbnak bizonyulhat „a béketárgyalások előkészítésének helyes irányítására.”⁸²

Bíró tanulmányának alap gondolatait azon „a szűkkörű és bizalmas eszmecegen” fejtette ki, amelyet 1919. március 4-én a Magyar Népköztársaság Külügymi-

⁸⁰ A felmérések szerint Magyarországon maradt a nyersvasat feldolgozó vas- és acélipar háború előtti teljesítményének 54, a vaskészárutermelő ipar 70, a fémipar 60, a gép-, kazán- és vagongyártó-ipar, valamint a kapcsolt iparágak 85, a lőszer- és fegyveripar, a villamosági és műszeripar közel 100, a vas-félgyártmány ipar 54 és a gépipar 75—95%-a. Az első három iparág munkáslétszámának 73, 70, illetve 90%-a maradt Magyarországon. A vas- és acélipar teljesítményének 33%-a, munkáslétszámának pedig 21%-a Csehszlovákiához került. Románia esetében ugyanez az arány 13, ill. 10% volt. Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² A Rimamurányi mint a GYOSZ egyik legbefolyásosabb tagja, a megnövekedett feladatok elvégzése céljából, de a gyors infláció miatt is tagdíjbefizetéseinek évi összegét az 1914. évben fizetett 2000 K-hoz képest duplájára, 4000 K-ra emelte. Uo.

nisztériuma, nevezetesen a kereskedelmi osztály hívott egybe a békétárgyalásokon követendő irányelvek megtárgyalása céljából.⁸³

Taumlányának bevallott célja annak kimutatása, hogy a Ferenczy féle felfogás szöges ellentétben áll nemcsak az ipari tőke, de az ország érdekeivel is. Ezen koncepciónak megfelelően választotta meg módszerét. Egyetért Ferenczyvel abban, hogy a gyártási folyamatok minőségi magasabbrendűségének arányában a termelési helyek is egyre inkább a várható országhatárokon belül lesznek találhatóak. Ám ez, Bíró véleménye szerint, „még nem elég az optimizmusra.” Ferenczynek a vastermelés erőltetését helytelenítő álláspontját elutasítja, mint olyat, amely — vallotta — nemcsak hogy léteben fenyegeti az alapanyagbázisától megfosztott összes, a vasiparral szoros kapcsolatban álló ipari ágazatot, és így mindenekelőtt a gépipart, hanem mint olyat is, amely — nézete szerint — alapvetően veszélyezteti az ország állami önállóságát, az újjáépítés programját, de a kormány szociálpolitikájának sikeres végrehajtását is.⁸⁴ Ezek után a Ferenczy által is felhasznált adatok új szempontú rendszerezésével kívánta bebizonyítani, hogy a vasipar kirajzolódó veszteségeinek realitássá válása esetén, az ország egész ipari fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen vasfeldgyártmány-termeléshez is hiányozna a megfelelő mennyiségű (kb. 5,5 millió q-át kitevő) nyersvas tömeg, amelynek következtében az acéltermelés nem lehetne rentábilis.

Bíró érvelését az alábbi adatokkal támasztotta alá: az ország 1913-ban összesen 6,3 millió q vasfeldgyártmányt termelt. A csehszlovák megszállás alá került üzemek (Korompa, Zólyombrezó, Pohorella) termelése (1,3 millió q.) az össztermelésnek mintegy 20%-át tette ki. A román és jugoszláv fennhatóság alá került telephelyek (Resicza, Nádorhegy, Nadrág) az össztermelésnek közel 22%-át (1,4 millió q-át) szolgáltatták. A számítások szerint Magyarországon maradó üzemek (Diósgyőr, Ózd, Borsodnádásd) együttesen kb. 3,5—4, millió mázsa vasfeldgyártmány előállítására képesek, amely mennyiség az 1913-as termelés 63%-ának felel meg. A nyersacél termelés mennyisége 1913-ban összesen 8 millió q-ra rugott. A csehszlovák megszállás alá került Korompa és Nádorhegy ebből 1,4 millió q-át, az össztermelés 17%-át állította elő. A Magyarországon maradó üzemek közül csak Ózd és Borsodnádásd teljesítménye volt számottevő, melyek együttes termelése 1913-ban az össztermelés 63%-át (5,4 millió q-át) szolgáltatta. A jugoszláv és román fennhatóság alá került Resicza és Nádorhegy termelése 1,4 millió q-át tett ki, vagyis az össztermelés 21%-át (A Lipták-féle üzemek és a Weiss Manfréd Művek együttesen is csak 0,6 millió q-ra rúgó nyersacéltermelése szinte elenyésző mennyiség, ha azt az ózdi és nádásdi gyárak teljesítményével vetjük egybe.) Nyersvasat Magyarországon csak az ózdi kohók szolgáltatnak, miután Korompa, Nyustya, Likér, Tiszolc és Stracena csehszlovák, Vajdahunyad, Resicza és a Kaláni Művek pedig jugoszláv — román fennhatóság alá kerültek. Ózd 1,8 millió q-át, az 1913-as össztermelés (6,9 millió q.) 30%-át adta. Így, mint kitűnik, a legnagyobb veszteséget az ország nyersvastermelése szenvedte, hiszen a Rima-csoporthoz tartozó kohók legnagyobb része is elsősorban a vasérc-előfordulásokhoz közel, vagy éppen azokra települt. Ez a veszteség annál is érzékenyebben érintette a magyar vasipart, és így mindenekelőtt az anyagilag is legjobban sújtott Rima-csoportulást, mert a Szepes—Gömör-i ércvonalat bányáinak idegen fennhatóság alá kerülése egyben a vasérctermelési kapacitás közel 57%-ának elvesztését is jelentette.⁸⁵ (Rudabánya évi 4 millió q-ás termelése legfeljebb csak az 1913-as össztermelés 30%-át lett volna képes előállítani.)

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

Bíró úgy látta, hogy a priedori érc megszerzése számításba sem jöhet, mivel az — véleménye szerint — egy jelentős jugoszláv kohászat alapját veti meg. Ebből következően — vallotta — minden erőfeszítésnek arra kell irányulnia, hogy (kihasználva a cseh, morva—sziléziai művek pillanatnyi érdektelenségét) a szepesgömöri ércvagyont a magyar vasipar számára valamiképpen biztosítani lehessen.

Ez a törekvés, természetesen megkívánja — folytatta rendkívül figyelemre méltóan érvelését — hogy a magyar és a csehszlovák állam között rendezett viszony épüljön ki. Bíró, nyilvánvalóan az ipari burzsoázia által képviselt részének nézeteit (is) tolmácsolva, az adott történelmi körülmények között célszerűnek látta „minden ellenszenv dacára is Jugoszlávia és Románia mellett egy szoros gazdasági kapcsolat keresését a Csehszlovák állammal.”⁸⁶ Érvelésének bevallott célja annak bizonyítása volt, hogy „Az ipar megmentése csak a vasipar megmentésével lehetséges. A megcsontított Magyarország gépipara, nehézasipara és vaskohászata teljesen életképtelen, ha egyedül természetes létalapját: a saját vasércbázisát elveszti.”⁸⁷

Ugyanakkor, úgy gondoljuk, hiba lenne nem észrevenni, hogy a magyar vasipari tőke egyik legexponáltabb képviselője, számolva a realitásokkal, az adott történelmi szituációban nem minden alapot nélkülözve — tudjuk, a GYOSZ „vezérkarával” való előzetes konzultáció alapján — egy olyan megoldás gondolatát is felvetette, amely a magyar vasipar legfőbb problémája megoldásának kulcsát, a szomszéd államokkal való tőkés együttműködés kiépítésében vélte megtalálni.

A Tanácsköztársaság győzelme természetesen, a tőkés kooperáció minden lehetőségét kizárta tette. A szomszéd államok tőkés — földesúri vezetése a proletár államban nem gazdasági partnert keresett, hanem annak megsemmisítésére tört. Így a vasipart, és azon belül is a volt Rimamurányi Műveket sújtó nehézségek különösen égető problémaként jelentkeztek. A Tanácsköztársaság felelős vezetői, és így maga Kun Béla is, nem egyszer kifejtették, hogy a proletár állam vezetése „nem áll a területi integritás alapján.”⁸⁸ Kétségtelen azonban, hogy a megszállt területek és az ott található ipari potenciál elvesztése, társulva a blokád és a folytonos intervenció pusztításaival, rendkívül súlyos helyzetet teremtett a munkáshatalom egész jövőjére nézve. A Tanácsköztársaság vezetői tisztában voltak az ország egyik leghatalmasabb nagy üzeme, a szocializált Rimamurányi műveinek kényszerű benuktatásából eredő veszélyekkel. Ismeretes, hogy május első napjaiban a csehszlovák burzsoá hadsereg támadása azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Salgótarján és az egész salgótarjáni bányavidék elesik. A párt mozgósítására és vezetésével a bányászok és munkások megvédték a várost és a bányavidéket az északi offenzíva megindulásáig. A Vörös Hadsereg győzelmes előrenyomulása idején egy rövid időre a munkáshatalom ellenőrzése alá került Korompa, a roznnyói vasérc, és a gömöri magnezit telepek, a Rimamurányi birtokai.⁸⁹

Az elért sikerek hasznosítását a gazdasági vezetés minden erőfeszítése ellenére

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ A szepesgömöri ércvagyon legtekintélyesebb része, mint tudjuk, a Rimamurányi tulajdonában volt. Szepesben tekintélyes ércvagyonnal bírt még a Witkowitzi művek, az Öster Berg und Hüttenwerks Gesellschaft és a Felsősziléziai Friedenhütten művei. Gömörben a kincstár és a Witkowitzi művek voltak érdekelték. Borsodban Rudabánya a Witkowitzi érdekeltséghez tartozott. A háború előtti helyzetet az jellemezte, hogy ezek az érdekeltségek vagy kivitték az általuk termelt érceket, vagy a nemzetközi arbitázs-üzlet alapján Ózdnak, illetve Korompának adták el, mivel az ércek földrajzilag elsősorban ide gravitáltak. Nyilvánvaló, hogy a Rimamurányi érdekei ennek a korábbi helyzetnek a fenntartását kívánták. OL. RMSV Rt. Titk. Ir. Dr. Bíró Pál vezérigazgató félhivatalos levelezése. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

⁸⁸ Kun Béla nyilatkozata a Neue Freie Presse munkatársának 1919. március 30-án. MMTVD 6/a. 76. 1. 83. sz. dok.

⁸⁹ Vörös Újság, 1919. június 2. Hevesi Gyula: Győzelmeink ipari jelentősége.

sem tudta azonban tartósan biztosítani. A volt Rimamurányi üzemek történelmileg kialakult gazdasági struktúrájának felbomlásából következően, a termelést folyamatosan akadályozó legfőbb tényezőként továbbra is az alapanyagok, a segéd- és adalékanyagok, az energia- és a fűtőanyagok hiánya maradt. Állandó és különösen súlyos volt a szénhiány. A *fűtőanyag és energiahiany* a rendszeres, tervszerű munkát szinte teljességgel kizárta tette. Egyes üzemeket részben, vagy teljesen, meghatározott vagy meghatározatlan időre le kellett állítani. A rendelkezésünkre álló dokumentumok tanúsága szerint szinte áttekinthetetlen, napról-napra, sőt óráról órára változó volt a „szénfront” helyzete. Az időről időre készített „felmentőtervek” legfeljebb csak átmenetileg hoztak javulást, de a termelés normális ütemének elérésére nem voltak képesek.⁹⁰

A feldolgozó üzemek szénellátása jórészt, a korábban is hasonló funkciót betöltő Salgóbarány, Farkaslyuk, Somsály és Arló bányaműveinek termelésétől függött. Az üzemek zavartalan működését azonban ezen bányák erősen lecsökkent teljesítménye biztosítani nem tudta. A vállalatvezetés, más kiút nem lévén, az Országos Szénbizottság segítségét kérte. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., valamint a Borsodi Bánya Rt., szuhakállói és sajókazai üzemeiből Ózdra irányított szénszállítmányok azonban csak időlegesen tudtak enyhíteni a gondokon.⁹¹ A szénhiány káros hatása láncreakciószerűen terjedt, újabb és újabb torzulások forrásává vált. A kényszerűen korlátozott üzemek szakaszos- időszaki termelésének negatív következményei mind nyilvánvalóbbakká váltak: a leállított kemencék felfűtéséhez egyre több szénre volt szükség, de csökkent a termelés azért is, mert — amellet, hogy a dolgozók „kijöttek a gyakorlatból” —, a folytonos termelést gátló tényezők hatására zuhanásszerűen hanyatlott a termelékenység görbéje is.⁹² A heti jelentések állandóan visszatérő drámai mondatai a helyzet súlyosságát jelezték: „Szénhiány miatt az üzemek jórészt állnak” ..., „A Martin- és durvahengermű szénhiány miatt állt” ..., „A termelés szénhiány miatt az összes üzemekben szünetelt” ...⁹³

A szén elégtelen mennyisége mellett súlyos kívánnivalókat hagyott maga után a szén silány minősége is. A termelt gáz fűtőértéke 200—400 kalóriával volt alacsonyabb, mint a háború előtt. Emiatt az egyes fázisok elvégzésére fordított idő a korábbiakhoz képest lényegesen meghosszabodott, és nehézségek keletkeztek az egyes munkafolyamatok konkrét lebonyolítása körül.⁹⁴

Minde mellett további súlyos problémát jelentett az üzemi segéd- és adalékanyagok folyamatos hiánya is. 1919. áprilisában pl. faszén, kenőolajok és petróleum hiány miatt teljesen le kellett állítani az iparvasút, a sajóparti vízmű, és a csőforrasztó üzem munkáját.⁹⁵ A salgótarjáni és ózdi Martin-üzemek „termelésének monális üte

⁹⁰ A tervek mindegyike az erőforrások felhasználási helyének jobb megválasztásával és az üzemrészek munkájának célszerűbb összehangolásával kívánt úrrá lenni a nehézségeken. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Ir. Titk. Ir. 1. cs. Z. 383.

⁹¹ A magyarországi szénbányák termelése 1919-ben 3 901 729 tonnát tett ki. Ebből a mennyiségből a Rimamurányi 224 829 tonnát, vagyis az össztermelés 5,6%-át állította elő. A Salgótarjáni medencében 1919 első háromnegyed évében 118 497 t szenet hoztak felszínre. BKL LIII. évf. I. k. IX. 1. 17. sz. „A magyarországi szénbányák termelése.” OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Iratai’ Titk. Ir. 1. cs. Z. 383. —2—9. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Z. 383—2—9/1. 1919/2.

⁹² Uo.

⁹³ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés’ Heti jelentések 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.

⁹⁴ A gáz silány minősége miatt a nagykohók egy adagjának kiolvasztása kb. 20 órát vett igénybe, és az un. „fenekek is felnőttek.” Uo.

⁹⁵ Az ózdi művek petróleumszükséglete nyáron 500, télen pedig megközelítően 1500 kg volt, havonként. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Z. 383—2—9/1. 1919./2.

mét” az energiahiány mellett az adalékanyagok hiánya tette szinte teljesen lehetetlenné. Hiányzott a mészkő, a magnezit, a kátrány, a ferromangán, az égetett magnezit, a dolomit, és 1919 júniusában már ócskavasat is csak a Vashivatal útján lehetett (nemegyszer a Szociális Termelés Népbiztosság Vaskohászati Szakosztálya egyenes utasítására) beszerezni.⁹⁶

A vasgyártás legfőbb alapanyaga a vasérc. Itt külön figyelemre méltó az a mód, ahogyan a polgári demokratikus forradalom időszaka alatt a Rimamurányi az érc-hiányon kívánt úrrá lenni. Az üzemek legfőbb vezetése ugyanis a szénügyek magyar kormánybiztosának támogatásával engedélyt eszközölt ki arra nézve, hogy a csehszlovák területen maradt vashegy-rákosi és sajóvölgyi ércbányáinak működését a hazánk területén lévő szénbányái termelésére támaszkodva biztosítsa. A terv kivitelét lehetővé tette, hogy a Csehszlovák Köztársaság illetékes szervei beleegyezésüket adták, hogy a MÁV Miskolci Igazgatóságának szénnel megrakott szerelvényei céljukat elérve, sértetlenül kerüljenek vissza a Magyar Köztársaság területére.⁹⁷ Ez az akció az adott viszonyok között rendkívüli erőfeszítéseket követelt, és azon túlmenően, hogy reprezentálta a Rimamurányi továbbra is töretlenül fennálló vagyoni jogi egységét, vitathatatlan gazdasági célszerűsége és hasznossága mellett, alkalmas volt annak bizonyítására is, hogy a burzsoá Csehszlovák Köztársaság és a polgári demokratikus forradalmát élő Magyarország jövőbeni gazdasági együttműködésének lehetősége — Bíró már ismertetett koncepcióját igazolva — legalábbis a vasipart tekintve, nem volt minden realitás nélküli. A Tanácsköztársaság győzelemre jutása után az együttműködést a blokádnak váltotta fel. A nyersanyagszállítás minden formája teljesen lehetetlenné vált, és a korábban egymásra épülő Rima-üzemek közötti munkamegosztás helyébe a teljes elszigeteltség lépett.⁹⁸ A nyersvaskészletek kifogytak, a salgótarjáni- és ózdi Martin-művek betétösszetétele állandóan romlott, és ha működésük egyáltalán lehetséges volt, a termelt acél minősége sem felelt meg a kívánalmaknak. Gyakran álltak a hengerosorok, és a dolgozókat ilyenkor karbantartási munkák elvégzésével foglalkoztatták.⁹⁹

Az ózdi és salgótarjáni művek kényszerű bénultsága, természetesen, más üzemek, sőt, egész iparágak egészséges működését is nagyban akadályozta. A vasfelhasználó ipar általános nyersanyagszegénységtől szenvedett, de a termelés bénultsága közvetlen károkat okozott a kohóiparral szorosan összefüggő bányászatnak is. Így pl. a Magyar Acélsodrony Drótművek egyenesen a Szociális Népbiztosság Bányászati Szakosztályának közbelépését kérte, hogy az általa termelt és a bányaiparban nélkülözhetetlen acélsodronyoktól alapanyagául szolgáló hengerelt acélt Ózdon megfe-

⁹⁶ Az ócskavas-beszerezés nehézségei különösen azért voltak károsak, mert a nyersvas-ellátottság alacsony szintje miatt a Martin-betétek összetételében szükségszerűen növelni kellett az ócskavas és más hulladékanyagok arányát. Az ez időben készített tervek szerint ugyanis az egy betétben adagolt ócskavas-mennyiség elérte volna az összetételt-mennyiség 50%-át is. Ezt az eljárást természetesen csak a nyersvasbetét minőségi mutatóinak javítása mellett lehetett volna alkalmazni. Így minden probléma gyökere végsősoron a szén, a nyersvas és az energiakérdés megoldásában rejlett. Uo.

⁹⁷ A szénügyek magyar kormánybiztosának 1555/1919. sz. válaszelevele a Rimamurányi fenti tárgyú, 1919. febr. 19-én kelt 2896/5. sz. kérelmére és még ld. a MÁV vezérigazgatóságnak az ózdi gyárvezetőségéhez intézett értesítését. 1919. március 4. Uo.

⁹⁸ Az 1923-ban létrejött vagyoni jogi megállapodás életbelépéséig a Rimamurányi a csehszlovák területeken maradt üzemeinek igazgatására Pozsonyban egy széles hatáskörrel rendelkező hivatalt hozott létre. BKL. LIII. évf. I. k. 13. sz. 1920. július 1.

⁹⁹ 1919. márciusában pl. az ózdi Martinmű mindössze 179,3 a durva- és finomhengerosorok pedig összesen csak 31 m nyolcórás műszakban voltak üzemben. OL. RMSV.Rt. Ózdi Vas- és Acélgyár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Heti jelentések. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383—2—9. Az ózdi iparmedence az 1918/19-es üzemévbéri nyersvasból 0,4, acélból 0,5, szénből pedig összesen 1,8 millió q-át termelt, szemben az 1912/13-as üzemév 3,4; 1,9 és 2,6 millió q-ás eredményével. OL. RMSV Rt. IRG. Kartell-Iratok. 9. cs. 54—55. sz. Z. 372.

lelő mennyiségben és minőségben lehessen lehengetrelni.¹⁰⁰ A nehézségek enyhítésére többféle kísérlet történt. A legtöbb elgondolás középpontjában a belső erőforrások célszerű átcsoportosítása, vagyis az üzemek közötti kooperációban rejlő lehetőségek maximális kihasználása állott. Ám ezek a kísérletek is sorra kudarcot vallottak a mind általánosabbá váló anyaghiány, de nem utolsósorban a *szállítások teljes megbízhatatlansága* miatt. Az ózdi hengereltárak és féltermékek pl. csak igen nagy nehézségek árán jutottak el a salgótarjáni üzemekbe, ahol végső feldolgozásra kerülhettek volna.¹⁰¹ A munkástanács megbízottja és a termelési biztos aláírásával ellátott, a pillanatnyi állapotokat rögzítő heti jelentések számos esetben a már megrendelt kocsirakományok, készáruszállítások, vasúti kocsik- és mozdonyok „eltűnéséről”, a megrendelt anyagok után folyó hasztalan „nyomozásról” számolnak be.¹⁰² Mind-ezen gátló tényezők negatív hatását még csak súlyosította a korábban kiépített piaci kapcsolatok szétszakadása, a pénzügyi viszonyok bizonytalansága, és nem utolsósorban az a körülmény, hogy a Rimamurányi törzs-művei földrajzi helyzetüknél fogva szinte állandóan *hadműveleti területekre estek*.

A termelés szorosan vett anyagi biztosítékainak hiánya mellett más nehézségek is támadtak. Ezek között a proletár állam gazdaságpolitikájának egyes kérdések megítélésében tanúsított kezdeti tapasztalatlansága éppen úgy helyet kapott, mint az, hogy az új hatalmi viszonyok között — mint azt már említettük — a munkástanácsokon belül is vita folyt a termelés és a politikai cselekvés helyes összhangjának megteremtése körül. Ugyanakkor a kapitalista termelés kényszerfegyelme helyébe még nem alakulhatott ki a munkásság minden rétegét átfogó szocialista munkafegyelem. Gátolta ezt az is, hogy bár a termelés számos feltételének hiánya miatt az üzemi állások ideje folyamatosan nőtt, a dolgozók árufedezet nélküli munkabére — döntően politikai szempontoktól indokolva — kifizetésre került.¹⁰³ Akadályozták a termelés folytonosságát az adott politikai viszonyokból egyébként szükségszerűen következő olyan tényezők is, mint amilyenek a rendszeres viták és gyűlések voltak az üzemekben, a frontok hullámozása, a munkásság egy részének katonai kiképzése és a honvédó harcokban való részvétele, „az emberek lelkinyugalmának hiánya”, de nem utolsósorban, a proletárállam minden erőfeszítése ellenére is nehéz életkörülmények.¹⁰⁴

Mindemellett a fiatal tanács hatalom nem rendelkezett megfelelő számban olyan kommunista meggyőződésű káderanyaggal sem, akik a termelés legfontosabb kulcshelyein a munkáshatalom célkitűzéseinek maradéktalan és hatékony megvalósításáért dolgozhattak volna.

¹⁰⁰ „...az ózdi mű felszerelése és alkalmazottainak képessége egy évvel ezelőtt lehetővé tette, hogy ... kifogástalanul hengereljenek, de az utóbbi 3—6 hónapban mindig több és több volt a selejtes” — írta beadványában az említett gyár vezetősége 1919. június 13-án. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott lefelezés. Heti jelentések. I. cs. 8/1. sz. Z. 383—2—9. 1919/2.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² A szállítmányokat, de a levélküldeményeket is emiatt az állandó alkalmazásban levő al-tisztek közül kiválogatott „küldöncök” kísérletében indították útba. Ezen küldöncök útiszámláit, szállás- és étellemezési költségeit is, természetesen, a vállalat fizette.

Uo.

¹⁰³ 1919 júliusában az ózdi iparmedencében kifizetett munkabérek összege — igen minimális termelés mellett — több mint 7 millió K-ra rúgott. A 7 411 000 K-ból az ózdi gyár 1950 dolgozója 4,27 millió K-val, az ózdi kohó 500 dolgozója 0,9 millió K-val, a Borsodnádasdi Lemezgyár 350 dolgozója 0,6 millió K-val, Bánszállás, Járdánháza, Farkalyuk és Somsály bányaműveinek összesen 1588 dolgozója pedig együttesen 1,5 millió K-val részesedett. OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1919/20. üzemév mérlegeredményei. 203, 392. cs. Z. 368.

¹⁰⁴ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Iratai. 1—17. 458—467 p. A Salgótarjáni Ellenőrző Munkástanács 1919. április 21. ül. jkve.

A munkástanácsok pl. a Rimamurányi legfőbb központjától az üzemekig ellenőrzést gyakoroltak, de a szakmai vezetés ténylegesen a „régí gárda” kezében összpontosult. A korábbi vezető, Faragó, mindvégig az ózdi művek igazgatója volt, és mint tudjuk, Liptay B. Jenő, a salgótarjáni üzemek termelési biztosa is a „régí gárdához” tartozott. Sőt, olyan vezetők is a helyükön maradtak, mint Zorkóczy Sámuel, vagy Györki, a bányaművek központi igazgatója. A régí vezetők tényleges állásfoglalását jól illusztrálja a tőkésék és a munkások közötti harmonikus összhang megteremtésére és ápolására hivatott Olvasó Egylet és Gyári Zenekar jegyzőjének, majd igazgatójának, Hlaváts Samunak egy, 1920. február 12-i felszólalása az Olvasó Egylet gyűlésén. Hlaváts, Faragó igazgatónak a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartását értékelve kiemelte: „Nagyságos Elnök Úr céltudatos intézkedéseivel utat engedett minden forradalmi intézkedésnek, s e látszólagos ’nemtörődömség’ és ’megfontolt hallgatás’ eredményeként minden a régí helyén maradt.¹⁰⁵ Bíró Pál vezérigazgatót elmozdították ugyan pozíciójából, de ellentétben későbbi állításaival, semmiféle személyes üldöztetést a proletár hatalom alatt nem szenvedett. Bíró ugyanis miként az a Bíró Rudolfal történt nagyszámú levélváltásából kiderült, már 1919 májusában Csehszlovákiába távozott, ahonnan csak szeptemberben tért vissza.¹⁰⁶ A Tanácsköztársaság hatalmát, természetesen nem a proletárhatalom időszaka alatt is helyén maradt régí vezetógárda döntötte meg, hanem elsősorban a külső imperialista túlerő. Kétségtelen azonban, hogy a régí burzsoá vezetés maradványai, ha nyíltan ellenforradalmi támadásra nem is szánták el magukat, hangoztatott lojalitásuk mellett, „látszólagos nemtörődömségükkel” gátló tényezői voltak a forradalmi fejlődésnek.

A Rimamurányi hazánk területén maradt törzs-művei a két forradalom időszaka alatt, mint azt már okait indokolva említettük, kapacitásuknak csak tört részét tudták kihasználni. Az összehasonlító adatok szembetűnően illusztrálják a termelés megszakítottóságát, kiegyensúlyozatlanságát, sőt bizonyos időszakokban az egyes üzemek teljes bénultságát is:

Az Ózdi vasgár és a Salgótarjáni acélgár termelése q/kg-ban

A polgári demokratikus forradalom előtt

VI.	?	23.506,26
VII.	337.611	40.419,24
VIII.	252.838	34.889,16
IX.	212.026	29.249,96
X.	204.681	30.851,50
Havi átlag:	251.789	31.783,22
Összesen:	1 007.156	158.916,12

¹⁰⁵ Lehoczky Alfréd i. m.

¹⁰⁶ Távolléte alatt budapesti lakásában, VI. ker. Városligeti fasor 8. sz., proletár családokat helyeztek el. OL. RMSV Rt. Titk. Ir. Dr. Bíró Pál félhivatalos levelezése. 36. cs. 145/1. sz. Z. 372.

A polgári demokratikus
forradalom idején

XI.	34.343	12.169,28
XII.	—	7.473,20
I.	—	3.456,15
II.	27.310	7.815,80
III.	40.272	13.636,97
Havi átlag:	33.985	8.910,22
Összesen:	101.925	44.551,40

A proletárdiktatúra idején

IV.	33.696	17.298,51
V.	—	3.228,40
VI.	71.378	5.240,97
VII.	37.993	5.935,74
Havi átlag:	47.689	7.925,90
Összesen:	143.067	31.703,62 ¹⁰⁷

Az ózdi mártin-acél és hengereltáru-termelés elégtelensége, az energiahiány és a szállítások nehézségei, mint elsőrendű tényezők, már 1918-tól éreztették hatásukat a Magyarországon maradt harmadik nagy termelési egység, a Borsodnádasdi Lemezgyár működésében is:

Üzemév	Durvalemez	Finomlemez	Hengerelt lemez termelés q-ban	Ónozott lemez	Évi termelés összesen:
1915/16	1209	91 299	60 499	88 838	242 045
1916/17	2270	118 995	43 151	66 149	230 565
1917/18	1893	62 290	22 960	48 191	135 334
1918/19	887	45 716	15 127	5 481	67 211 ¹⁰⁸

A termelés folyamatos csökkenését az anyagárak és a munkabérek állandó emelkedését az előállított termékek átlagárainak hasonló irányú mozgása követte. 1919 januárjára az acélöntecs, a durvakészáru és a félkészáru mázsánkénti ára félév alatt (hasonló sorrendben) 20,52 Koronáról 28,83 Koronára, 32,64-ről 77,51-re, illetve 34,77 Koronáról 55,27 Koronára emelkedett.¹⁰⁹

¹⁰⁷ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgvár Ir. 657. f. 5. cs. Vegyes Ir.

¹⁰⁸ OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 6. cs. Z. 368. és még ld. „BAZ” megye története és legújabbkori adattára. Miskolc, 1970. Szerkesztette: Orbán Sándor.

¹⁰⁹ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgvár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Heti jelentések. 1. cs. 8/1 sz. Z. 383—2—9. 1919/2.

Munkaviszonyok a „Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. Szocializált Üzemeiben”¹¹⁰

Munkaalkalom, munkaintenzitás

A Tanácsköztársaság törvényben biztosította a munkához való jogot, és egyben elrendelte az általános munkakényszert is. A Forradalmi Kormányzótanács XI. sz. rendelete kimondta, hogy „a proletár államban csak annak van joga élni, aki dolgozik, vagy testi, vagy szellemi munkát végez a társadalom javára.”¹¹¹ Am a gazdaság és a politikai helyzet adott állapotából eredően a törvény maradéktalan végrehajtása rendkívül összetett kérdésként jelentkezett. A dolgozók döntő többsége a vasiparban (is) munkaviszonyban állt, ám a termelőeszközök kihasználtsága nem állt arányban a ténylegesen kifizetésre került munkabérek nagyságával. A IX. sz. rendelet végrehajtásának eredményeként a vas- és fémfeldolgozó iparágban, a vas kohászat és a lövedékgyártás területén, 1919. június 27-tel bezáróan, már a legnagyobb 21 üzem köztulajdonba került. Ebből 15 üzemben összesen 17. 222 munkást foglalkoztattak. Ugyanakkor a munkateljesítmény csökkenése ezekben az üzemekben március végén már 10—50% között mozgott.¹¹² A korábban már ismertetett okoknál fogva mind általánosabbá váló gyáron belüli rejtett „munkanélküliség” felszámolására a Tanácsköztársaság kormánya éppen úgy, mint a Rimamurányi üzemeiben is élénk tevékenységet kifejtő munkástanácsi vezetés, több, a gyakorlatban is helyesnek bizonyult módszert alkalmazott. A megoldandó (és egyben, az adott körülmények között meg is oldható) problémák, lényegüket tekintve, két nagy csoportra voltak oszthatók: minden lehetséges módon újtát kellett állni a *termelőkenység* további süllyedésének és egyben visszajára is kellett fordítani ezt a rendkívül káros folyamatot. Ugyanakkor meg kellett oldani az üzemen belül „munkanélkülivé” vált dolgozók *más irányú hasznos foglalkoztatottságának* kérdését is. A problémák egymással való szoros összefüggése megkövetelte, hogy a megoldás módozatai időben is párhuzamosan menjenek végbe.

A termelőkenység fokozása irányába tett első jelentős lépés a munkafegyelem megszilárdítását szolgáló akkordbérrendszer ismételt bevezetése volt. A probléma rendkívüli súlyára utal, hogy a munkafegyelem, a munkarend, a bér és teljesítmény kérdései egyre nagyobb publicitást kaptak a korabeli sajtó, és így mindenekelőtt a Népszava, valamint a „Szociális Termelés” hasábjain.¹¹³ E kérdés a Tanácsok Országos Gyűlésén is napirendre került. Varga Jenő, a gazdaság helyzetéről elmondott beszámolójában, többek között az akkordbérrendszer ismételt bevezetésének szükségességét hangsúlyozta.¹¹⁴ A legöntudatosabb dolgozók maguk is látták, hogy a gyakorlatban helytelennek, és a proletár állam gazdasági létét alapjaiban fenyegetőnek bizonyult káros egyenlőségi felszámolása nemcsak hogy elkerülhetetlen, de azt is, hogy a munkához való jog helyes gyakorlati végrehajtásának legfőbb feltétele:

¹¹⁰ Az első ilyen elnevezést használó bélyegzővel egy 1919. július 11-én kelt ügyiraton találkoztunk. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.

¹¹¹ Hevesi Gyula: i. m. 39. p. (A Forradalmi Kormányzótanács és a Népbiztosságok rendeletei.)

¹¹² Vörös Újság, 1919. június 27. „A vas- és fémfeldolgozó üzemek szocializálásának eddigi eredményei.”

¹¹³ Hevesi Gyula: Munkabér és munkateljesítmény. Szociális termelés, 1919. május 28. Hevesi Gyula: Munkarend és munkafegyelem a szocializált üzemekben. Népszava, 1919. április 23. „Több bért a többtermelőnek”. Népszava, 1919. júl. 9. (Beszámoló a Népgazdasági Tanács Választmányának 1919. július 7-i üléséről.)

¹¹⁴ A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Bpest, 1919. 3. ülés. 1919. június 16. 7. p.

az elvégzett munka arányában történő bérezés. A Salgótarjáni Acélgvár Ellenőrző Munkástanácsa ezzel a kérdéssel először 1919. áprilisában foglalkozott, és a július 21-én megtartott ülésén pedig már az akkordbérezés ismételt bevezetéséről hozott határozatot.¹¹⁵ A munkástanács elnöke beszámolójában megállapította: „Az egész országban azt vesszük észre, hogy a proletárhatalom veszélyeztetve van, nemcsak a küllellenség által, hanem a proletáriátus egy része által is. Ti. a proletáriátus csiszolatlan része nem tudja megérteni azt, hogy a proletárállamban mindenkinek fő kötelessége annyit termelni, ill. előállítani, amennyit legjobb képessége szerint bír.¹¹⁶ Ugyanezen az ülésen, a munkafegyelem biztosítása céljából fegyelmi bizottságok megalakítását határozták el, külön a felnőtt, és külön az ifjúmunkások ügyeinek megtárgyalására. A bizottság a termelőbiztosból, valamint a szak- és ifjúmunkások 2—2 képviselőjéből állott.¹¹⁷ A tanácskormány képviselőinek a munkafegyelemmel kapcsolatos értékelése és a tervezett intézkedések egybeestek a munkásság legöntudatosabb részének hasonló irányú kezdeményezéseivel.¹¹⁸ Ez a körülmény lehetővé tette az eddig kihasználatlan munkaerőtartalékok célszerű átcsoportosításának végrehajtását is.

Az anyag- és energiahiány miatt, részben, vagy teljesen leállt üzemek legjobb szakmunkásaikat a berendezések karbantartásával foglalkoztatták. A dolgozók más részének foglalkoztatását jórészt hasznos közmunkák szervezésével kívánták biztosítani.¹¹⁹ Az üzemi fegyelem megszilárdítását, és így a rendelkezésre álló munkaerő hatékony felhasználását szolgálta a Népgazdasági Tanács 70. N. T. sz. rendelete, amely előírta, hogy minden munkást és munkásnőt, ha az üzemek foglalkoztatni nem tudják (akár foglalkozott korábban mezőgazdasági munkával, akár nem) a mezőgazdaság munkaerő ellátásának javítása céljából szabadságot kell, és a munkanélküli segély fizetését ezen dolgozók számára a szabadság idejére be kell szüntetni.¹²⁰ E rendelet végrehajtásának eredményeként pl. csak az ózdi üzemekből 516 munkást szabadságotáltak.¹²¹

Mindezen intézkedések mellett az üzemek vezetése lépéseket tett olyan, kis anyagigénnyel bíró piaci kereslet felkutatására, amely igény kielégítése a foglalkoztatás folyamatos fenntartása szempontjából is hasznosnak bizonyult. Korompa megszállása után pl. nem volt az országban patkógyártás. A mezőgazdaságban is ekkor még nélkülözhetetlen árucikk hiánya arra ösztönözte az ózdi üzemeket, hogy „a legkurrensebb mértékben rendezkedjék be annak lehengerlésére”.¹²² A rendelkezésre álló szűkös anyagkészletek, az erők és eszközök optimális hatékonyságú koncentrállását szolgálta a Rimamurányi és a (diósgyőri) „Tanácsköztársasági Vasgyárak” között létrejött megállapodás is. E megállapodás értelmében Ózd, Salgótarján és

¹¹⁵ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgvár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 1—17. 1919. április. 17-i és július 21-i ülésének jkve. 657/f. 5./2. ö. e. III. k. 420. p.

¹¹⁶ Uo. és még ld. MMTVD 852. dok. 514—516 p. 6/b. köt.

¹¹⁷ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgvár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 1—17. 1919. július 21. ül. jkve.

¹¹⁸ Az akkordbér-rendszer bevezetése olyan nagyüzemekben is napirendre került, mint amelynek a csepeli művek voltak. Népszava, 1919. július 25.

¹¹⁹ Üzemi dolgozókat foglalkoztattak útkarbantartásnál, vagy az ózdi (kőaljai) hid építésénél is. OL. RMSVR t. Ózdi Vas- és Acélgvár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.

¹²⁰ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgvár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1919. július 5. Z. 383—2—9/2.

¹²¹ A Rimamurányi más gyárainak vonatkozásában ilyen adatok nem állnak rendelkezésünkre, és így az összes szabadságot dolgozók számát sem tudjuk megállapítani. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgvár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.

¹²² Uo. 1919. július 5-én kelt irat.

Borsodnádasd rúd- és idomvasak, a diósgyőri üzemek pedig sín és kötőanyagok gyártására koncentrálták erőiket.¹²³

A külső és belső körülmények együttes kényszerítő hatásának eredményeként, mint láttuk, viszonylag gyors fordulat következett be a teljes foglalkozottság formális megvalósításának irányából a munkaerő teljesítményképes hasznosításának irányába. Ez utóbbi követelmény szükségszerű előtérbe kerülése nem mondott ellent a munkásosztály érdekeinek, sőt, elősegítette annak érvényrejutását. Tanúsította ezt a munkástanácsok állásfoglalása is.

A termelés kényszerű korlátozása hátrányos következményekkel járt a termelőmunkát közvetlenül nem végző, többségében értelmiségi alkalmazottra nézve is. Esetükben a munkához való jognak az általuk kívánt szinten történő azonnali realizálását a fennálló súlyos viszonyok szinte kizártá tették. A háborúból visszatért értelmiségiek egy csoportja 1919. április 26-án beadvánnyal fordult az ózdi üzemek vezetéséhez. Alkalmaztatásukat az alábbi indokok alapján kérték: „Munkát nem kapunk, de annál több felszólítást, hogy lépjunk be a Vörös Hadseregbe. Igen, látjuk, hogy ily módon segíthetünk nyomorunkon, de meddig? A mi korunkban az ember a jövőjére gondol, márpedig vörös katonának lenni — bár nemes cselekedet — de nem egzisztencia.”¹²⁴ Ezek az értelmiségiek, az ózdi üzemek volt alkalmazottai, akik mint írták „munkás tagjai akarnak lenni a társadalomnak”, nem voltak a tanács hatalom ellenségei, de álláspontjuk kialakításában — jogos panaszuk mellett — az adott viszonyok meg nem értéséből fakadóan, helyet kapott a kispolgári türelmetlenség, álhatatlanság is.

Az ismert súlyos körülmények között a Tanácsköztársaság intézkedései nem biztosíthattak azonnali, általános jólétet. De a politikai hatalom, a tulajdonviszonyokban végrehajtott alapvető változásokra támaszkodva, a dolgozók érdekeinek védelmét az egész társadalom, a proletárállam ügyévé tette.

Munkabér, munkaidő

A dolgozók által végzett munka effektív teljesítményének elismerésére irányuló bérpolitika fontos elvi kritériumnak is számított, hiszen a munkabér volt a tanács hatalom által elismert egyetlen törvényes jövedelemforrás. A Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendelete kimondta: „Aki munkabért kap, munkás.” „Minden bér, ami munka ellenében jár... munkabér.”¹²⁵ A proletárdiktatúra általános célkitűzésének megfelelően a szocializált Rima-művek dolgozóinak munkabérét is a körülmények adta keretek között úgy szabályozták, hogy az, egyrészt a lehető legteljesebben biztosítsa a megélhetést, másrészt — mint már említettük — ösztönözzön a munkateljesítmény növelésére is. A dolgozókat egységes elvek alapján az üzemi bizalmiak és a munkástanács tagjai fizetési kategóriákba sorolták. A tisztviselők bérének megállapításánál a munkásokéval azonos elvek (szakképzettség, alkalmasság, a munkában eltöltött évek száma) érvényesültek. A Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendeletének 3. §-a kimondta: „A tisztviselő is munkás.” A LXXXIII. F. K. sz. rendelet fontos elvi megállapodást tett, amikor leszögezte, hogy a tanács hatalom „mindenkit, aki munkája után él, munkásnak tekint, és eltörli azt a megkülönböztetést, amely korábban a tisztviselők és más alkalmazottak között fennállott.”¹²⁶ E rendelkezés a

¹²³ Uo. Heti jelentések.

¹²⁴ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. 8/1. sz. Z. 383.

¹²⁵ A Forradalmi Kormányzótanács LX. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. ápr. 13. 17. sz.

¹²⁶ MMTVD 337. dok. 419—420. p. 6/a. köt. 1919. május 4.

tisztviselőket előbb három, majd a jobb differenciálás érdekében 5 fizetési kategóriába sorolta.

A volt Rima-üzemek termelésében foglalkoztatott dolgozók munkabérére vonatkozó részletes adatokkal ebből az időszakból, sajnos nem rendelkezünk. Adataink vannak viszont arra, hogy a Forradalmi Kormányzótanács a Vas- és Fémipari alkalmazottak munkabérének egységes elvek alapján történő szabályozása céljából 1919. április 22-én az ózdi és a diósgyőri üzemek vezetőségével lépett érintkezésbe.¹²⁷

Adataink vannak arra is, hogy a Forradalmi Kormányzótanács LXIV. sz. rendelete alapján kialakított budapesti és Pest-környéki vasmunkások átlagos órabére alakulásáról készített összesítések, bár részadataikat tekintve feltehetően eltérnek a volt Rima-művekben megállapított bérarányoktól, de a rendelkezésünkre álló feljegyzések néhány adata is a bérek alakulásának hasonló tendenciáját tükrözi. Így pl. 1919 márciusában a központi műveknél fizetett legmagasabb órabér 6,50 Korona volt. Áprilisban 6,57, májusban pedig már 8,50 Korona.¹²⁸ A Vas- és Fém munkások Szakszervezetének 1919. évi mozgalmi jelentése a budapesti- és környéki vasmunkások átlagórabérét az alábbiakban adta meg:

Beosztás	Az átlagórabér alsó és felső határa Koronában			
	1919. I.	1919. IV.	1919 V.	1919. VIII.
Esztergályos	4,75—4,80	5,58	6,58	3,29
Kovács	1,94—4,60	4,32—7,50	5,32—8,50	2,66—4,25
Lakatos	3,29—4,85	5,58—7,50	6,58—8,50	3,29—4,25
Öntő	1,50—4,30	4,02—5,58	5,02—6,58	2,51—3,29
Hengerész-martinász	3,93—5,05	3,90—7,50	4,90—8,50	2,45—4,25 ¹²⁹

Az ipari munkások bérének ideiglenes rendezéséről és a munkaidő szabályozásáról szóló LXIV. sz. rendelet a bányászok munkabérééről külön nem rendelkezett. E tekintetben a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének 1919. március 30-i értekezletén megállapított napibérek voltak az irányadók. A március 30-i értekezlet határozatai, természetesen a volt Rimamurányi bánya üzemeinek alkalmazottaira is érvényesek voltak. A napibérek megállapításánál a referencia a vájárok munkabérét vette alapul:

Beosztás	Munkabér a vájár napi bérének %-ában	Munkabér Koronában
vájár	100	50
segédvájár	90	45
csillás az 1. évben	80	40
csillás a 2. évben	85	42,50
aknacsatlós	80	40
sikló és ereskecsatlós	75	37,50
alapközlön ki- és betolók	70	35
kocsisok és egyéb segédmunkások	60	30
takaroncfiuk	50	25

¹²⁷ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Z. 383—2—9/1. 1919./2.

¹²⁸ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 458—467. p. 657. f. 5/2. ö. e. III. köt.

¹²⁹ P. I. Arch. V. sz. 1919/4. 70—71. p. A bérek alakulása Magyarországon a forradalom és az ellenforradalom alatt. Új Március, 1926. 84—91. p. Különszám.

Külszíni munkások

szénosztályozó	70	35
csatlós, lógós és alvázkezelő rakodó napszamosok	65	32,50
rakodó- és középállomáson dolgozó segéd munkások	65	32,50
köztisztasági férfi munkások	—	26 ¹³⁰

A Tanácsköztársaság kormánya rendeletben szabályozta az ifjúmunkások, az üzemi- és iparostanoncok, valamint a segéd munkások munkabérét is. A LXIV. sz. rendelet úgy intézkedett, hogy az ifjúmunkások órabérét a munkában eltöltött idő figyelembevételével 1,50 és 2,50 Korona között kell megállapítani. Eltérést csak a helyi adottságoknak megfelelően kialakított legmagasabb órabér tekintetében tapasztalunk:

Az alkalmazásban eltöltött idő (évben)	Órabér Koronában
1	1,50
2	2,00
3	2,50
4	3,00 ¹³¹

A segéd munkások bérére, fizetési besorolására és munkaidejére vonatkozó irányelveket a Népgazdasági Tanács 81. N. T. sz., 1919. június 11-én megjelent rendelete foglalta össze. A rendelet előírta, hogy 17 évesnél fiatalabb dolgozó segéd munkát nem végezhet. A heti munkabér nagysága az osztálybasorolástól és az életkortól függően 180, valamint 350 Korona között mozgott.¹³² Vagyis, lényegében megfelelt az országosan, és a Rimamurányi Műveiben is kialakított átlaghetibérek nagyságának. E rendelet jelentősége a bányászati és a kohászati iparban különösen szembetűnő, hiszen pl. csak az ózdi gyártelepen a munkáslétszám 57—59%-a a segéd munkások közül került ki.¹³³

A szocializált Rima-üzemek dolgozói átlaghetibérének összecszerű emelkedése tendenciáját és ütemét tekintve is lényegében azonos volt a vas- és kohóiparban fizetett országos átlaggal:

	1919 jan.	1919 ápr.	1919 máj.
Országos átlag	145,92	319,20	371,04
Rimamurányi törzsművei	157,20	315,96	408,00 ¹³⁴

Amennyiben az országos vasiparban és a Rimamurányi műveinél is azonos időpontban kifizetett átlaghetibérek nagyságát az ugyanazon időre számított létminimum koronában kifejezett értékével vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy pl. májusban, a munkabér a létminimumnak több, mint 78%-át tette ki, amíg 1918 de-

¹³⁰ Bányamunkás, 1919. április 7. sz. Szénbánya-munkások országos értekezlete.

¹³¹ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 2. 383—2—9/1. 1919./2

¹³² MMTVD 801. sz. dok. 434. p. 6/b. köt.

¹³³ OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1919: november 15. 6. cs. Z. 368.

¹³⁴ Ezen számításoknál a már ismertetett napi 8 órás munkaidővel számított átlag napi béréket vettem alapul. (R. L.)

cemberében ez az arány a 63%-ot is alig érte el.¹³⁵ 1919. júniusában a Szakszervezeti Tanács által kiszámított létminimum összege 11,1-szerese volt az 1914-i évinek. Ugyanakkor a Tanácsköztársaság kormánya az összmunkásság reálbérét az 1914. évi 11,6-szeresére emelte.¹³⁶ E béripolitika eredményeként a dolgozók reálbére a háború kitörése óta először tartott lépést a drágúlással. Figyelembevéve, hogy a Rima-üzemek kolóniákon élő dolgozói a lakás és földhasználatért, a világító és fűtőanyagokért csak igen csekély ellenszolgáltatást fizettek, nyilvánvalónak tűnik, hogy ezen munkásréteg jövedelemszintje az országos átlagnál magasabb volt.

A korábban alkalmazotti kategóriába sorolt dolgozók munkabérének megállapításánál a Salgótarjáni Acélgyári Munkástanácsnak a Bánya és Kohóalkalmazottak Országos Szövetsége helyi csoportjával, valamint az Ipari és Kereskedelmi Tisztviselők Országos Szövetségének képviselőjének egyetértésben hozott határozata volt az irányadó. 5 fizetési kategóriát különböztettek meg. A besorolásnál a munkakört, az iskolai végzettséget és a gyakorlatban eltöltött idő nagyságát vették alapul. Az új fizetési rendszer mint kitűnik elsősorban a havibérek alsó határának lényeges emelésével szűkítette az egyes bérkategóriákon belül és az azok között is korábban fennállott feltűnő jövedelemrést. Ezt a célt szolgálta az is, hogy a legjobban fizettek kategóriájába sorolt alkalmazottak bérszintjét a korábbiakhoz képest változatlanul hagyták. Jutalékban is csak azok részesedhettek, akiknek évi összjövedelme nem haladta meg a 36.000 Koronát.¹³⁷

Fizetési kategória	Iskolai végzettség	Munkaköri beosztás	Fizetési besorolás Koronában	
			1919 VI. 23 előtt	1919 VI. 23 után
I.	4—6 elemi	Mázsálók, írások, anyagraktári segédek, irodasegédok, anyagraktári segédkiadók, irodai gyakornokok, élelmezési segédek, műhely- és anyagraktári írások, termester, rajzoló gyakornokok, üzemi segédek	365—1685	740—1390
II.	4—6 elemi	Egynyelvű levelezők, raktárnokok, anyagmázsálók, írások, gépészek, bérrevizor, raktári felügyelők, kétnyelvű gépírók, fuvarlevél felülvizsgálók	535—1900	1170—1730
III.	6 elemi	Gyári mesterek, felügyelők, munkavezetők, a gyári zene karmestere	880—1983	1650—2170
IV.	Gimnáziumi, kereskedelmi iskolai érettségi, kereskedelmi akadémiai, felsőpariskolai végzettség, szakvizsgázott vezetők	Anyagraktárvezető, előkalkulátor és segéd-számvevő, számvevőség osztály főnöke, az összes raktárak főnöke, elszámolási csoportvezető, főpénztárnok, élelmezési osztályfőnök, főművezetők, művezetők, főmesterpariskolai végzettség, szakvizsgázott vezetők	1568—2524	2250—2600
V.	Egyetem (okleveles mérnök)	Drótygyár üzemfőnöke, kohómérnök, műhelyfőnök, öntödei üzemfőnök, tengelyszerűgyár üzemfőnöke	3000-ig	3000-ig. ¹³⁸

¹³⁵ A létminimum kiszámításához nélkülözhetetlen árucikkek mennyiségét és fajtáit a Szakszervezeti Tanács állapította meg. Szakszervezeti Értesítő, 1921. február 1—2. sz.

¹³⁶ Incze Miklós: A néptömegek helyzete Magyarországon az 1929—1933-as gazdasági válság idején. Századok, 1953. 2—3. sz. 237. p.

¹³⁷ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. Z. 383—2—9/1.

¹³⁸ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 353—354. p. 657. f. 5/2. ö. e. III. köt.

A dolgozók minden rétegére kiterjedő munkabérendezések eredményei a szocializált Rimamurányi üzemek dolgozói és alkalmazottai esetében is lényegesen meghaladták a „megállapodások korszakának” e vonatkozásban elért eredményeit. Különösen értékelendő az azért is, mert a béremeléseket az egységesen 8 órában megszabott munkaidő törvénybeiktatásával, vagyis a *munkaidő csökkentésével* hajtották végre. Ha a munkában töltött idő a kötelezően előírt 8 órát 2 órával haladta meg, 50, azon felül pedig már 100%-os túlórapótlékot kellett fizetni a dolgozóknak.¹³⁹

A munkaidő teljesítményképes kihasználására azonban már a polgári demokratikus forradalom időszakában is alig nyílt lehetőség. Az ebből adódó veszteségek csökkentése céljából az 1918 évi december 19-én kelt 6184. sz. kormányrendelet az alkalmazottak fizetett munkaidejének csökkentésével kísérletezett. Teljes óráért ugyanis csak a 6,5 órában megszabott munkaidő ellenében fizettek. A túlórák ellenértékét a rendes órabér 50%-ában határozták meg.¹⁴⁰

A munkáshatalom számára ez az út nem volt járható. Az *egységesen 8 órás munkaidőnek* az összes alkalmaztatási ágban való bevezetése ellen a helyükön maradt volt Rima-i vezetők sem emeltek kifogást.¹⁴¹ De, feltűnő módon, a munkáshatalom számára életbevágóan fontos termelés hatékonyságának emelése céljából hozott intézkedések egyik legfontosabbikának, a dolgozók legöntudatosabb része kezdeményezésére történt ismételt bevezetésével, vagyis az akkord-rendszer visszaállításával pl. Liptay B. Jenő, a Salgótarjáni Acélglyár termelési biztosa már nem értett egyet.¹⁴² Annak ellenére, hogy a Rimamurányi művek munkateljesítménye ugyanebben az időpontban, 1919 áprilisában, a háború előtti teljesítmény 25%-át is alig érte el.¹⁴³

Liptay, a munkástanácsi vezetőkkel folytatott vitájában arra hivatkozott, hogy a munkáslétszám feltöltetlensége, az anyagutánpótlás nehézségei, valamint „az emberek lelki nyugalmának hiánya” az akkordberezés sikerét eleve kérdésesé teszik, tehát ismételt bevezetését nem javasolta. Érvelésével, mint tudjuk, egyedül maradt.¹⁴⁴ Sőt, a csökkentett munkaidő jobb kihasználása érdekében, a nem-, vagy rosszul dolgozókat áthelyezéssel, ill. végső esetben elbocsátással sújtották.¹⁴⁵

Szociális intézkedések a dolgozók életkörülményeinek javítására

A proletár állam alapvető célkitűzéseinek megfelelően a munkástanácsok nagy gondot fordítottak a dolgozók életkörülményeinek javítására is. Azonnali intézkedéseket hoztak és távlati terveket készítettek az alacsonykeresetű munkások *lakáshelyzetének* enyhítésére. Ózdon és Salgótarjánban a kolóniákon rendelkezésre álló lakásokat, valamint a tisztviselői lakóházak nélkülözhető helyiségeit utalták ki az arra leginkább rászorult munkáscsaládok számára.¹⁴⁶ Sőt, az Ózdi Üzemi Munkás-

¹³⁹ Tanácsköztársaság, 1919. április 18. 22. sz.

¹⁴⁰ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1. cs. Z. 383—2—9/1.

¹⁴¹ Uo. Zorkóczy levele az ózdi üzemvezetőséghez. 1919. április 10.

¹⁴² P. I. Arch. Salgótarjáni Acélglyár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 1—17. 1919. április 21-i ül. jkve. 657/f. 5/2. ö. e. III. köt. 420. p.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélglyár Ellenőrző Munkástanácsának Ir. 1—17. Vas- és Fémmunkás bizalmiak salgótarjáni értekezletének jkve. 1919. április 24. 657/f. 5/2. ö. e. III. köt. 383—384. pl

¹⁴⁶ A lakáshoz jutott munkáscsaládok pontos számát adatok híján megállapítani nem tudtuk. A kolonizált dolgozók esetében nyilvánvalóan tűnik, hogy elsősorban a lakások minősége hagyott maga után kívánnivalót. OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélglyár Ir. Titk. Ir. A vezérigazgatóságra.

tanács nagyszabású tervet készített egy új lakónegyed felépítésére is. Az építkezés anyagszükségletének biztosítása céljából az ózdi samott-téglagyárban vörös falitéglagyártására is berendezkedtek.¹⁴⁷ Ez utóbbi terv megvalósítását — annak ellenére, hogy a már elvégzett munkát maga Zorkóczy sem tartotta „mindenképpen kárba vesztettnek”, a Tanácsköztársaság bukása után, természetesen, azonnal leállították.¹⁴⁸

Szinte a háború kezdete óta igen súlyos, állandóan napirenden levő probléma volt a dolgozók *ruha- és ételkészítés ellátásának* kielégítő biztosítása. A lerongyolódott, éhes dolgozók nemegyszer a munkát is kénytelenek voltak abbahagyni. Az „éhség-állások” előbb a különösen nagy fizikai erőfeszítést igénylő bányákban jelentkeztek, de áterjedtek az ózdi és a nádasi üzemekre is.¹⁴⁹ Az ételkészítés gondjain a Tanácsköztársaság idején az üzemek munkástanácsi vezetése mindenekelőtt úgy próbált enyhíteni, hogy a bányászok és a putnoki gazdaságokat saját kezelésében kívánta megtartani. Am ezt megnehezítette az a körülmény, hogy a Forradalmi Kormányzótanács XCV. sz. rendelete értelmében a 100 holdon felüli birtokokat, köztük természetesen a bányászok és a putnoki gazdaságokat is, szocializálták. Az üzemi vezetés hatásköréből így a Borsod megyei felügyelőség irányítása alá rendelt birtokok hozamának közvetlenül a dolgozók érdekeit szolgáló hasznosítása céljából az ózdi gyári munkástanács beadványban kérte a Népgazdasági Tanácstól, hogy a már említett gazdaságokat rendelkezési körében megtarthassa. Abból a célból, hangzik a beadvány, hogy „a gazdaságok hozamát fokozva... a munkásság ellátását javíthatjuk, ... mert enélkül a további ételkészítés teljesen felborul, és a legsúlyosabb következményekre van kilátás.”¹⁵⁰

Az indokait tekintve mindenképpen méltányos kérés érdemi elintézésére azonban már idő hiányában nem volt lehetőség.

A dolgozók ruházati cikkeivel való ellátását a már korábban kialakult módon oldották meg. A ruha és más használati cikk szállítmányok továbbra is Budapestről gördültek a borsod és a nógrádi üzemek, bányák felé. Nehezítette a beszerzést a vállalat pénzügyi helyzetének súlyos megingása, a pénz elértéktelenedése. A dolgozók nemcsak, hogy nem tiltakoztak a szükséges árucikkek ellenértékének előzetes befizetése ellen, hanem inkább arra törekedtek, hogy mielőbb megszabaduljanak a legkülönbözőbb értékű és címletű pénzjegyeiktől.¹⁵¹ A helyzet súlyosságára jellemző tény volt, hogy amíg korábban az ózdi munkásfeleségek azon kezdeményezését, miszerint a beszerzett végárukat maguk varrassák meg késztermékké, a drága előállításra hivatkozva elutasították, most a késztermék árak újabb felfutása után, egyes házilag is racionálisan előállítható cikkek esetében, fontolóra vették a korábban elutasított megoldást.¹⁵²

Ezek, miként a korábban ismertetett intézkedések is, nem jelentették az égető problémák megnyugtató lezárását. De az a körülmény, hogy e rendkívüli nehézségek ellenére is, mint látni fogjuk, a dolgozók fegyverrel védtek a tanács hatalmat, félreérthetetlenül bizonyította a munkáshatalom jövőjébe vetett hitük törhetetlenségét, azt a felismerést, hogy helyzetük megjavítását csakis a munkáshatalomtól várhatják.

folytatott levelezés. 1919. július 9, augusztus 12 és szeptember 26-i feljegyzések. I. cs. Z. 383—2—9/1. P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Ellenőrző Munkástanácsának Ir. 657/f. 5/2. ö. e. III. köt. 498—467. p.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. Az ózdi üzemek jelentése a Rimamurányi budapesti központjához. I. cs. 8/1. sz. Z. 383.

¹⁵⁰ Uo. A beadvány kelte 1919. július 11.

¹⁵¹ OL. RMSV. Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1919. július-23-i, aug. 23-i, aug. 26-i jelentések Ózdról. I. cs. 8/1. sz. Z. 383—2—9/1.

¹⁵² Uo.

A Tanácsköztársaság kormánya meg is felelt ennek a bizalomnak. Hatalmas lépést tett előre, amikor megvalósította a munkásosztály egyik régi alapvető szociálpolitikai követelését is, vagyis a munkásság minden rétegére kiterjesztette a biztosítás számos fajtáját, növelte a társadalombiztosítási szolgáltatásokat. *Az egységes, általános munkásbiztosítási rendszer* központjaként megszervezték az Országos Munkásbiztosító Pénztárat. A Forradalmi Kormányzótanács részben megszüntette, részben a Munkásbiztosító Pénztár hálózatába vonta be a bányászokra nézve hátrányos feltételekkel működő, őket helyhez, vállalathoz kötő bányatársuladákat. A Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 45. M. N. N. sz. rendelete a Budapesten ideiglenes jelleggel felállítandó Országos Bánya- és Kohómunkás Nyugdíjintézet feladatává tette az agkori, rokkantsági, az özvegy és árvaellátás feladatának biztosítását.¹⁵³ A munkanélküliek magas, a nominálbér 70—80%-át is elérő segélyben részesedtek. A proletár állam munkásjóléti és biztosítási intézkedéseinek egységes, átfogó rendszerét ismertetni nem volt feladatunk.¹⁵⁴ Azt pedig, hogy ezek az intézkedések milyen változásokat okoztak a volt rimai dolgozók életkörülményeiben, milyen mértékben befolyásolták a társaspenztár és a nyugdíjpenztár működését, az ez időből származó, vagy akár későbbi keletkezésű, de ilyen jellegű iratanyag híján, nyomkövetni nem tudtuk. Ez esetben is utalnunk kell arra a körülményre, hogy a hazánk területén maradt Rima-birtokok teljes egészükben hadművelési területekre estek, ami nyilvánvalóan nemcsak az iratanyag megóvásában jelentett nehézséget, hanem egyáltalán a rendeletek végrehajtásában is. A biztosítási rendszer újfajta megszervezése ugyanakkor a proletárhatalom általános munkáspolitikájának része volt, és így hatásában sem elszigetelten érvényesült. A Tanácsköztársaság munkáspolitikájának ismertetése kapcsán arra törekedtünk, hogy — feladatunknak megfelelően, mindenekelőtt az átfogó elvek konkrét megvalósításának feltételeit, formáit, és a megvalósítás módjainak az összehasonlító elemzés szabta követelményét tartsuk szem előtt.

**„Veszélyben a Tanácsköztársaság!”¹⁵⁵
Harc a munkáshatalom megvédéséért**

A proletárdiktatúra felelős vezetői előtt mindenkor nyilvánvaló volt, hogy a Borsod—Nógrád-i területeken koncentrálódó ipari potenciálnak rendkívül fontos gazdasági politikai jelentősége van a munkáshatalom jelene, de egész jövője szempontjából is. Az ózdi, salgótarjáni, borsodnádasdi nagyüzemek, bányák jelentősége országos méretekben is fokozódott, hiszen a Rimamurányi egyéb birtokai: Zólyom, Korompa, Nádorhegy vasgyárai, és a bányavagyon szinte teljes egészében a megszállt területekre estek. Így mind gazdasági, mind politikai és katonai szempontból elsőrendű feladattá vált az antant-imperializmus által felfegyverzett csehszlovák burzsoá csapatok támadásának elhárítása, amely többek között e kulcsfontosságú

¹⁵³ Rendelet a munkások betegségi és baleseti biztosításáról, a gyermekágyi segélyről, a biztosítási szervekről. A Forradalmi Kormányzótanács XXI. K. T. E. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. március 30. 5. sz. Rendelet a munkásbiztosítási intézmények felügyeletének megszervezéséről. Forradalmi Kormányzótanács LI. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 11. 15. sz.

¹⁵⁴ A Tanácsköztársaság szociálpolitikájának egységes rendszerével foglalkozó művek közül Pétrák Katalin: Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája c. munkáját említük meg.

¹⁵⁵ A Tanácsköztársaság honvédó harcait, az északi hadjárat és a tiszai front eseményeit szakszerű részletességgel tárgyaló munkák közül Kornis Pál: Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadsegeregének harcai c. művét említjük meg. Bpest, 1954.

nagyüzemek elvesztésével is fenyegetett.¹⁵⁶ Salgótarján és Ózd védelme a Tanácskörtársaság számára a szó teljes értelmében létkérdéssé vált. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a körülmény, hogy a proletár honvédő háború sikeres megvívása érdekében kifejtett nagyszabású szervezőmunka támogatása céljából április 6-án Kun Béla és Landler Jenő, május 1-én Hevesi Gyula, június 22-én és 23-án pedig ismét maga Kun Béla utazott Salgótarjánba.¹⁵⁷ A Vörös Hadsereg hadműveleteit támogató gyári zászlóaljok és munkásezredek felállítása azonban nem volt könnyű. A munkástanács vezetéseben is helyet kapott a régi vasas szakszervezeti vezetők egy része pl. a termelés kizárólagos fontosságára hivatkozott, és ezzel az áfrradalmi magatartással akadályozta a fegyveres harc megszervezését.¹⁵⁸ A salgótarjáni bányászotthonban május 1-én megtartott gyűlésen, amelyen Hevesi Gyula is megjelent, a bányászok a vasas szakszervezeti vezetők opportunistá magatartását látva kijelentették: „ha a gyáriak nem fognak fegyvert, ők, a bányászok, csákánnyal fognak kivonulni a csehek ellen.”¹⁵⁹

Mindemellett fegyverben, lőszerben és más egyéb felszerelésben is nagy volt a hiány. De meg kellett küzdeni a volt hadviseltek egy részének destruktív hangulatkeítő agitációjával is. („Ügyis hiába”) Mindezen nehézségek ellenére április 22-én a salgótarjáni gyári munkástanács 75 fegyvert osztott szét a dolgozók között, április 24-én pedig már Percze ideiglenes parancsnok vezetésével a gyári munkásszázad megtartotta első „várakozáson felül jól sikerült” fegyvergyakorlatát.¹⁶⁰ A gyári munkástanács április 26-i ülésén határozatot hoznak a munkásszázalaj felállításáról, és április 31-én már 600 munkás részvételével gyakorlatoztak a vörös ezred első alakulatai.¹⁶¹ A kommunisták szervező munkájának eredményeként április 29-én három vagon fegyver, lőszer és más felszerelés érkezett a salgótarjáni acélgyárba.¹⁶² Az április 17-én megindult csehszlovák intervenció támadás május 2-án elérte Sajószentpétert. Ózd veszélybe került. A támadás hatására a vasas szakszervezet gyűlésén résztvevők fogadalmat tettek, hogy megvédik a várost, a Tanácskörtársaságot. Jelentős, 1000 főt kitevő fegyveres egység alakult a gyár munkásaiból, akik a reguláris erők oldalán résztvettek és kitüntették magukat a sajópuspöki harcokban. E harcok sikeres megvívása nagyban elősegítette Miskolc visszavételét, és lehetővé tette az ösz-

¹⁵⁶ A csehszlovák burzsoázia, írja Dr. Ladislav Hibernák, igen gyorsan felismerte, hogy mit jelent a Tanácskörtársaság győzelme a szomszédos Magyarországon. A kormány már március 21-én két hadosztályt mozgósított, március 25-én pedig Csehszlovákia egész területére kihirdette a státáriumot. Dr. Ladislav Hubernák: A Magyar Tanácskörtársaság hatása a délnyugat-szlovákiai forradalmi mozgalom fejlődésére PTK 1966. XII. évf. március 1. sz.

¹⁵⁷ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Iratai. 1—17. 458—467. Liptay B. Jenő feljegyzései.

¹⁵⁸ Ezek közé tartozott maga Hack Gyula, a munkástanács elnöke is. Hack Gyula tevékenységének ellentmondásosságára utal; hogy jöllehet a Tanácskörtársaság alatti tevékenységéért le tartóztatták és Zalaegerszrege internálták, a Rimamurányi központi vezetése mégis hajlandó volna kérésére egy olyan nyilatkozatot adni, amelyben a kommunistákkal szemben álló, szociáldemokrata nézeteket valló magatartása nyert volna bizonyítást. E nyilatkozatban rámutattak volna — többek között — arra is, hogy Hack a termelés érdekeit hangsúlyozva igyekezett megakadályozni a munkásszázadok szervezését. Am Liptay nem osztotta a központi vezetés véleményét. Hack kétszínűségére hivatkozott, arra, hogy „Hack Kun Bélának is bizalmasa volt, de Jónásch igazgatóval és vele szemben is kellemetlenkedett.” Érveinek hatására a tervezett nyilatkozat ügyét 1921. május 21-én „ad acta tették.” P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Iratai. 1—17. Vegyes Iratok. Orbán László és Liptay B. Jenő levélváltása az 1921. április végén letartóztatott Hack Gyula ügyében.

¹⁵⁹ P. I. Arch. TÁGYOB. II. 28. 5. p.

¹⁶⁰ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Ellenőrző Munkástanácsának Iratai. 1—17. 1919. április 24-i ül. jkve.

¹⁶¹ P. I. Arch. TÁGYOB. II. 28. 5. p. és még Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bpest 1959. 281. p.

¹⁶² P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgyár Iratai 1—17. 458—467. Liptay B. Jenő feljegyzései.

szeköttetés helyreállítását az iparvidék centrumával.¹⁶³ Eközben a salgótarjáni munkásegységek a salgói és somoskői arcvonalon ütköztek meg a támadókkal. Május 3-án az intervenció támadások felerősödtek és 6-án az ellenség tüze már a gyárat is elérte.¹⁶⁴ A rossz időjárás és a hiányos élelmezés által kiváltott elkedvetlenedés ellenére a gyári munkáscsapatok (amelyeknek keretében immár a gyári dolgozók összlétszámának 37%-a, 1739 ember fogott fegyvert) ismét visszavetették az ellenséget.¹⁶⁵ A front megerősítésére május 23-án főként volt orosz hadifoglyokból álló Nemzetközi Vörös Ezred érkezett Salgótarjánba.¹⁶⁶

A Rimamurányi üzemek dolgozói, bár számszerű adatokkal e tekintetben nem rendelkezünk, tudjuk, aktívan kivették részüket a tiszai front harcaiból is. A mind politikai- diplomáciai, mind pedig katonai szempontból rendkívül nehéz körülmények között megindított tiszai ellentámadásban résztvevő erők hatékony támogatásának megszervezése céljából Kun Béla, Dovcsák Antal és Rónai István társaságában július 22-én és 23-án Salgótarjánba érkezett és az itt elmondott beszédek hatására vörös ezred indult a frontra.¹⁶⁷ Kun Béla a tervek szerint augusztus első hetének valamely napján Ózdra is el kívánt látogatni, de ebben a tiszai front eseményei már megakadályozták.¹⁶⁸

A proletárdiktatúra államát összeroppanással fenyegető imperialista katonai intervenció fokozódásának időszakában a burzsoá érdekek eddig megbúvó képviselői, kihasználva a munkások nehéz életkörülményeit, valamint számítva a Tanácsköztársaság vezetésében a Tanácsok Országos Gyűlésén és a júliusi pártkongresszuson megmutatkozó ellentétek további elmélyülésére, a Rimamurányi üzemekben is nyíltan a színre léptek. Ellenforradalmi agitációjuk ez időszakban két irányban bontakozott ki, de mindkét irány lényege közös volt: megnyitni az utat az intervenció csapatok előtt, megakadályozni a munkásezredek útbaindítását a frontra, illetve a harcolókat, az otthonmaradottak súlyos helyzetére hivatkozva, a front elhagyására bírni. Az osztályharc éleződését mutatta, hogy július 6-án letartóztatták Liptay B. Jenőt, a Salgótarjáni Acélgár addigi termelési biztosát is, mert a munkások között a tiszai frontravonulás ellen agitációt fejtett ki.¹⁶⁹

A tiszai támadás összeomlása után a felbomló hadsereg munkásezredei is elhagyták a frontot. Ám a munkáshatalom, közvetlenül a tanácskormány lemondása után, sem Salgótarjánban, sem Ózdon nem omlott össze. A gyári munkástanács csak augusztus 9-én oszlott fel, amikor ugyanezen nap reggelén román csapatok szállták meg a várost. Augusztus 11-én már az intervenciók nyomában járó „Nemzeti Hadsereg” vette át a helység ellenőrzését. „A gyárak a proletárdiktatúra alatt 28 millió koronát vesztek, de a veszteség talán rövid idő alatt fedezhető lesz, azonban sokkal több idő szükséges ahhoz, hogy a munkások, különösen az ifjúmunkások egészséges világfelfogás és hazafias szellemben legyenek nevelhetők.” — vonta le a „végső tanulságot” Liptay.¹⁷⁰ A proletárdiktatúra szervei Ózdon még augusztus 5-én is működtek, és csak központi utasításra oszlatták fel azokat.¹⁷¹ A román csapatok augusztus 3-án és 4-én érték el Miskolc—Eger vonalát; a csehszlovák egységek

¹⁶³ P. I. Arch. TÁGYOB. II/19. 97. 1. Reggeli Hírlap, 1919. április 29. MÁL. 116/nb./1919.

¹⁶⁴ Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bpest, 1959. 281—282. p.

¹⁶⁵ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Iratai. 1—17. 458—467. Liptay B. Jenő feljegyzései.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Uo.

¹⁶⁸ OL. RMSV Rt. Ózdi Vas- és Acélgár Iratai. Titk. Ir. A vezérigazgatósággal folytatott levelezés. 1 cs. 8/1. sz. Z. 383—2—9. 1919/2.

¹⁶⁹ P. I. Arch. Salgótarjáni Acélgár Iratai. 1—17. 458—467. Liptay B. Jenő feljegyzései.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Lehoczky Alfréd i. m.

pedig Bánréve elfoglalásával vágják el Ózdot Miskolccal összekötő utakat. A román hadsereg — előbb a csehszlovák alakulatokra várva, csak augusztus 16-án szállta meg a községet.¹⁷² A „rendcsinálás”, vagyis a letartóztatások és megtorlások, természetesen mind Salgótarjánban, mind Ózdon azonnal megkezdődtek.

A proletariátus államának a nemzetközi ellenforradalom által történt eltiprása, a fehérterror dühöngése, a magyar munkásmozgalom integráns részévé *fejlődött* rimai munkásmozgalom történetében sem csak egy hősi korszak tragikus lezárását jelentette, hanem a bukás tanulságai, az új korszak kezdetén még élesebbé tették a felismerést: nincs választás csak a proletár, vagy a burzsoá diktatúra között. De a Tanácsköztársaság leverése után a magyar vasipar e „szemünk előtt” acélgerincű óriássá *fejlődött* nagyvállalata is *számos vonatkozásban* új történelmi feltételek közé került. Újfajta feladatok megoldására kellett tehát felkészülnie a célből, hogy a tőkés termelési mód minden irányú restaurációjának körülményei között, a belső és a nemzetközi tőkés erőviszonyok átrendeződésének figyelembevételével, sikeres kísérletet tehessen korábbi pozíciói visszaszerzésére.

¹⁷² OL. RMSV Rt. Ig. ül. jkve. 1919. november 15. 6. cs. Z. 368.

МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИЙ КОМБИНАТ МЕСТНОСТИ РИМАМУРАНЬ—ШАЛЬГОТАРЯН В ПЕРИОД БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1918—1919)

ЛАСЛО Р. РЕТИ

Акционерная компания „Металлургический комбинат Римамурань—Шальготарян была одним из самых крупных металлургических концернов в Венгрии в эпоху дуализма. Но связь рабочих, работавших на этом предприятии, с рабочим движением была довольно слабой. В этом отношении значительное изменение произошло только в последние годы первой мировой войны. Данная статья показывает развитие революционного процесса, победу буржуазно-демократической революции и её завоевания. Автор статьи указывает и на попытки руководства предприятия, которыми хотели препятствовать росту революционного движения. Созданием Венгерской Коммунистической Партии была открыта новая эра в истории рабочего движения в местности Рима. Была ускорена дифференциация революции, были созданы местные органы партии. Рабочие местности Римамурань вместе с революционным пролетариатом выступали в борьбе за диктатуру пролетариата. Автор статьи анализирует задачи и значение советов рабочих, созданных в течение революции. Подводит итоги работе этих органов и достигнутым завоеваниям. Анализирует железные доходы диктатуры пролетариата и указывает на трудные обстоятельства в области снабжения страны железом, и с этой точки зрения рассматривает усилия двух революций в борьбе за существование. В связи с работой советов рабочих оценивает изменения, происшедшие в период диктатуры пролетариата в рабочих и жизненных условиях трудящихся. Показана и вооружённая борьба трудящихся в защиту Венгерской Советской Республики.

DIE RIMAMURÁNYER—SALGÓTARJÁNER
EISENWERKS—AKTIEN—GESELLSCHAFT IN DER ZEIT DER
BÜRGERLICH—DEMOKRATISCHEN REVOLUTION UND DER
RÄTEREPUBLIK (1918-19)

LÁSZLÓ R. RÉTI

Die Rimamurányer—Salgótarjánier Eisenwerks—Aktien—Gesellschaft war zur Zeit des Dualismus einer der mächtigsten Schwerindustriekonzerne Ungarns. Die Verbindung seiner Arbeiter mit der Arbeiterbewegung war jedoch lange nicht entsprechend. In dieser Hinsicht tritt eine Änderung nur in der letzten Jahren des Weltkrieges ein.

Die Arbeit zeigt uns den Fortschritt des revolutionären Prozesses, den Sieg der bürgerlich-demokratischen Revolution und die damit erreichten Ereignisse. Sie zeigt uns die Versuche der Betriebsleitung, womit man den Linksruck der revolutionären Bewegung verhindern wollten. Mit der Begründung der Kommunistischen Partei Ungarns beginnt eine neue Periode in der Geschichte der Rimaer Arbeiterbewegung. Die revolutionäre Differenzierung wird schneller, die örtlichen Stellen der Partei kommen zustande. Die Arbeiter der Aktien—Gesellschaft kämpften in enger Klasseneinheit mit dem revolutionären Proletariat für die Proletardiktatur. Der Aufsatz analysiert die Bedeutung und Aufgaben der in dem revolutionären Prozess herausgebildeten Arbeiterräte. Er analysiert die Verhältnisse der Eisenproduktion und Eisenversorgung der Proletardiktatur und er untersucht aus diesem Ausgangspunkt die grossen Schweren des Überlebens der beiden Revolutionen. Im Zusammenhang mit der Funktion der Arbeiterräte wertet er die Änderungen, die während der Proletardiktatur in den Arbeits- und Lebensverhältnissen der Arbeiter zustande gekommen sind. Er zeigt den Waffenkampf der Arbeiter im Interesse der Räterepublik.